noktasız

e-ISSN: 2757-7430

düşünce dergisi

sayı 10
güz 2022

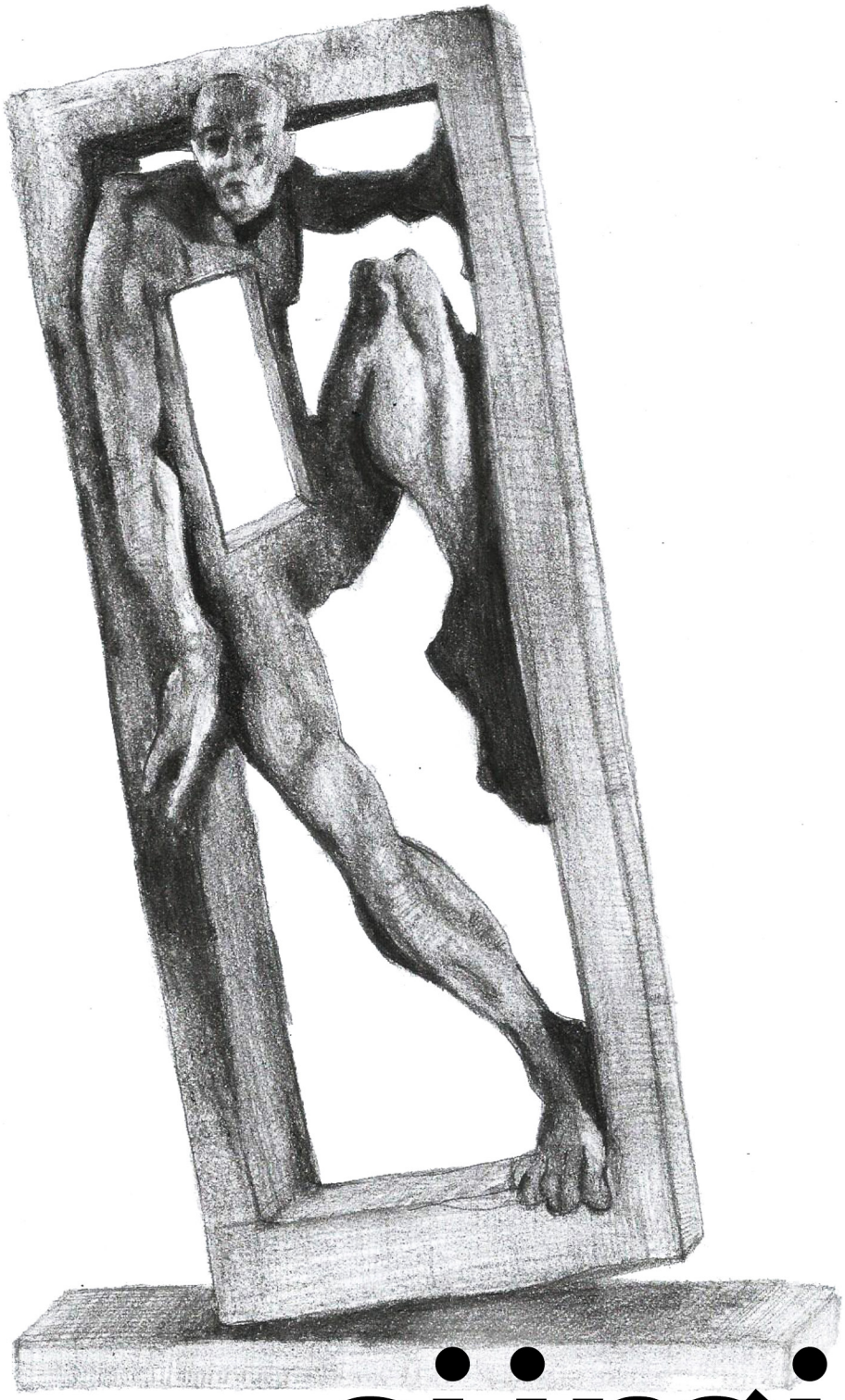

sürgün

Özer Kabaş, *Sürgün*, 1968.

Sürgün.

İnsanın sürgünlüğü, dini metinlerde kökenseldir. Tevrat'ta yazılana göre dünya bir sürgün yeridir: "Böylece RAB Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Adem'i Aden bahçesinden çıkardı. Onu kovdu; ..." (Yaratılış 3: 23-24). Batı dillerinde "var olmak" ile "sürgün edilmek" eylemlerinin aynı kökten türemiş olmasının bir tesadüf olmadığı böylece görülecektir. Yine dini metinlerden hareketle insan, dünyaya sürüldüğü gibi dünyada da sürgünlerin içerisindedir. Eski Ahit'te bahsedilen Babil Sürgünü, Yahudilerin bin yıllar sürecek sürgünlüğünün başlangıcında durmaktadır. Bu sürgünlük, 20. yüzyıla gelindiğinde dini bir anlatının ötesine geçerek İsrail Devleti'nin kuruluş mitini de oluşturmuştur. Dini anlatılarda insanın sürgün üzerinden belirlenen köken miti, diğer yandan varoluşçu felsefede bir mecaz olarak varlığını korumuştur. J. P. Sartre, bu dünyaya atılmış insanın, Tanrı'yı reddederek varoluşunu gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Böylece "babalar günahı" nedeniyle dünyaya sürülen insan, Yahudi ve Hristiyan inancında tam da bu günahı sebebiyle Tanrı'ya dönmesi gerekirken varoluşçu felsefe, dünyaya atılan insana yeni bir yol açmaktadır. Kuşkusuz sürgün, dini metinlerin konusu veya bir mecaz olmasının dışında, tüm çıplaklığıyla politik ve toplumsal bir olgudur. Birçok politikacının, aktivistin, düşünürün, yazarın özgeçmişinde "sürgün" kelimesi, ortak bir yazgı gibi saplanıp kalmıştır. "Sürgün, normalde yaşam boyu sürecek olan bir şeyi size bir gecede yaşatır." diyor Joseph Brodsky. Walter Benjamin'in, Nazi tehdidiyle sarılan Avrupa'yı terk etmek üzereyken intihar ettiği yere dikilen anıt, sürgünlüğün trajik bir sembolü olarak değerlendirilebilir.

noktasız

Yayımcı ve Yayın Yönetmeni
Suat Kutay KÜÇÜKLER

Editör
Zeynep İlayda ÖZKURT YUMAK

Çeviri Editörü
Dilan BOZKURT

Görsel Editör
Aslı F. GÜMÜŞ
Hande Beril KÜÇÜKLER

Düzelti
İrem BAYRAKTAR

Kapak Çizimi
Hande Beril KÜÇÜKLER

Mizanpaj
Nilüfer SOYKAN KARAKUZULU

Yazışma Adresi
noktasizdergi@gmail.com

/noktasizdergi
www.noktasizdergi.com

Sürgünlük; yalnız bireylerin değil, kitlelerin de yazgısına kazınmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse Mirsaid Sultangaliyev veya Aleksandr Çayanov gibi sosyalist oldukları halde rejimi eleştirenleri bireysel sürgüne tabi tutan Sovyet rejimi; aynı zamanda türlü gerekçeler ile Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, Balkarlar, Estonyalılar gibi çeşitli toplumları da kitlesel sürgünlere tabi tutmuştur. Görülmektedir ki sürgün, dünya tarihinin yadsınamaz bir unsurudur. Sürgünü salt bir ceza olarak da ele almamak gerekir. Toplumların içinde bulunduğu durumlar, bireyleri sosyoekonomik yahut akademik sürgünlere de itmektedir. Sosyal Psikolojinin kurucu isimlerinden Muzaffer Şerif, ömür boyu süren çabalarına rağmen sürgünden kurtulamamıştır. Şerif'in akademik kaygılardan doğan sürgünü, zaman içerisinde yerini politik kaygıların getirdiği bir cezaya bırakmıştır.

içindekiler

01 **SOSYALİZM ÇARPITILDI**
Albert CAMUS
Çeviri: Zeynep İlayda ÖZKURT YUMAK

İSPANYA'NIN DAYATTIĞI SÜRGÜN VE YAHUDİLER 04
Ayşenur UĞURCAN

08 **TARİHİN LABORATUVARA SÜRGÜNÜ: ALMAN İDEALİZMİ VE AUGUSTE COMTE**
İrem BAYRAKTAR

CAMUS FELSEFESİNDE SÜRGÜN 19
Kevser ŞAHİN

22 **BİLİMİN TOPLUMSAL SÜRGÜNÜ**
Şeyma ATEŞ

BİR SÜRGÜN BİÇİMİ OLARAK SANSÜR 25
Zuhal YERLİKAYA

28 **DİL, KÜLTÜR VE POLİTİKA BAĞLAMLARINDA TÜRK DÜNYASI**
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU ile Röportaj

Sosyalizm Çarpıtıldı*

Albert CAMUS
Çeviri: Zeynep İlayda ÖZKURT YUMAK

** Bu yazı kısmen el ile, kısmen daktilo ile yazılmıştır.*

Neither Victims Nor Executioners, Albert Camus'nün Kasım 1946'da Fransız direnişinin günlük gazetesi Combat'da seri olarak yazdığı bir dizi denemedir. Denemelerde şiddet, cinayet ve bunları işleyenler, acı çekenler veya bunların gözlem yapanlar üzerindeki etkileri anlatılır. Sosyalizm bu denemelerden bir tanesidir.

Bu deneme politik alanda Camus'nün absürd olanı çelişkilerin çözülmezliğine dayalı olarak gördüğünü açıkça ortaya koyan oldukça güncel bir metin. Elbette onun için bunlar "nesnel" veya "tarihsel" çelişkiler değil, daha çok insani olandan kaynaklanan, klasik "hümanizm"ile çelişen bir tavırdır. Yazar, insanların "iyi" olmasını istiyor, ama insanlar iyi değiller. Ancak bunca umutsuzluğun ortasında Camus, umutsuz değildir; durumun absürtlüğü (o dönemde Doğu-Batı çatışması/bugün Rusya/Çin ve AB/ABD) onu etkilese de, bu yazıdan da anladığımız üzere, henüz teslim olmaya hazır değil.

Son on yıldır içinde yaşadığımız terör durumunun, kabul edilse de edilmese de henüz bitmediğini ve bunun bugün dünyadaki bireylerin ve ulusların rahatsızlığındaki en büyük faktör olduğunu kabul edersek, o zaman terörle nasıl mücadele edilebileceğine bakmamız gerekir. Bu da Batı sosyalizmi sorununu gündeme getirir. Çünkü terör, ancak amacın araçları haklı çıkardığı ilkesini benimseyen biri tarafından meşrulaştırılabilir.[1] Ve bu ilke ancak nihilist ideolojilerde (her şeye izin verilir, önemli olan yalnızca başarıdır) veya tarihi mutlak olarak alan felsefelerde (önce Hegel'de sonra ise Marx'ta olduğu gibi, amaç sınıfsız bir toplum olduğundan, ona yol açan her şey iyidir kabulü vardır) olduğu gibi, bir eylemin

1 Camus bu noktaya *The Rebel* içinde uzun uzadıya döner.

etkinliği mutlak bir amaç olarak kabul edilirse benimsenebilir.

Örneğin Fransız sosyalistlerinin karşı karşıya olduğu sorun burada yatmaktadır. Vicdan azabı çektiklerini keşfettiler ve bu hissettiklerinin ne olduğu hakkında oldukça soyut bir fikre sahip olduktan sonra, işyerinde şiddet ve baskı gördüler. Felsefelerinin/düşüncelerinin gerektirdiği gibi, kendilerine, geçici olarak ve oldukça farklı bir amaç için bile olsa, şiddeti uygulamaya istekli olup olmadıklarını sordular. Saint-Just'un yakın tarihli bir önsözünde, bir yazar,[2] aşağılama kokan terimlerle, benzer bir vicdan azabı çeken insanlardan şöyle bahsetti: "Korkudan küçüldüler." Daha doğru sözler söylenemezdi. Bunun sonucunda korkuyu düşünmeden kucaklayacak kadar güçlü ve üstün ruhların küçümsenmesini[3] kazandılar. Ama aynı zamanda, tüm küçümseyenlere rağmen[4], aralarında bizlerin de olduğu milyonlarca vasat erkek ve kadından, aslında tarihin en önemli parçası olan ve bir gün hesaba katılması gereken insanlardan gelen, ıstıraplı çağrıya bir ses verdiler.

Bizce daha ciddi bir yaklaşım, sosyalistlerimizin kendilerini içinde buldukları çelişkili ve kafa karıştırıcı durumu anlamaya çalışmaktır. Böylelikle, Fransız sosyalizmindeki vicdan krizine, partinin son kongresinde[5] ortaya konduğu gibi, yeterince kafa yorulmadığı ortaya çıkıyor. Léon Blum'un etkisi altında ve daha çok olayların tehdidi altındaki sosyalistlerimizin, ahlaki meselelere eşi benzeri görülmemiş bir öncelik verdikleri açıktır (amaç her zaman araçları haklı çıkarmaz).[6] Meşru arzuları, cinayetten daha önemli az sayıda ilkeye başvurmaktı. Bu sosyalistlerin marksist doktrini sürdürmek istedikleri ise, cinayetten önemli ilkelere başvurmak istemeleri kadar açıktır. Bazıları marksist olmadan devrimci olmanın imkansız olduğuna inandıkları için, diğerleri ise marksist olmadan da sosyalist olamayacağına onları ikna eden parti tarihine anlaşılır bir şekilde sadık oldukları için. Son parti kongresi bu iki eğilimi vurgulamıştı ve bu kongrenin başlıca görevi onları uzlaştırmaktı. Ama uzlaşmaz olanı uzlaştırmak mümkün değildir.

Çünkü eğer marksizm doğruysa ve tarihin bir mantığı varsa, politik gerçekçiliğin meşru olduğu açıktır. Aynı derecede açıktır ki, eğer Sosyalist Parti tarafından tercih edilen ahlaki değerler temelde doğruysa, o zaman[7] Marksizm kesinlikle yanlıştır, çünkü kesinlikle doğru olduğunu iddia eder. Bu bakış açısından, marksizmin eninde sonunda daha idealist ve insancıl bir felsefe lehine aşılacağı fikri, sadece bir şaka, önemsiz bir rüyadır. Marx aşılamaz, çünkü kendi sisteminin mantığını sonuna kadar takip etmiştir. Komünistler, sosyalistlerin parçası olmak istemedikleri yalanları ve şiddeti kullanmakta, rasyonel olarak, haklıdırlar ve sosyalistlerin yine de sürdürmek istedikleri ilkeler, inkar edilemez diyalektik tarafından haklı çıkarılırlar. Sosyalist kongrenin, kısırlığı son seçimlerde[8] reddedilen iki çelişkili pozisyonun[9] doğrudan yan yana getirilmesiyle sona erdiğini görmek karşısında şaşırmadan edemiyor insan.

Bu bakımdan kafa karışıklığı devam etmektedir. Bir seçim gerekliydi ve fakat sosyalistler seçim yapmazlardı ya da seçemezlerdi.

Bu örneği sosyalistleri kınamak için değil, zamanımızın paradokslarını aydınlatmak için seçtim. Sosyalistleri mahkûm etmek için, onlardan üstün olmak gerekirdi. Henüz durum böyle değil. Bana öyle geliyor ki bu çelişki bahsettiğim tüm insanlar tarafından paylaşılıyor. Hem mutlu hem de değerli bir toplum isteyen, insanların sonunda

2 Bu ima, Jean Gratien'in *Ceuvres of Saint-Just* kitabının önsözüne yapılmıştır.

3 El yazmasında: "küçümsemeyi hak etti"

4 El yazmasında: "aşağılayıcı olsa bile"

5 SFIO'nun 29 Ağustos'tan 1 Eylül 1946'ya kadar süren 38. Kongresi, Léon Blum'un "hümanizmi" ile Guy Mollet'in "marksizm"i arasında bir çatışmaya tanık oldu. Blum, hâlâ ünlü bir konuşmasında, Mollet'in savunduğu "inançlardan ziyade sloganlar"daki "totaliter kalıntılara" saldırdı ve Camusçu terimlerle "demokrasi ve adalet" çağrısında bulundu, ancak çoğunluk tarafından desteklenmedi. Mollet, Daniel Mayer'in yerine partinin genel sekreteri oldu.

6 El yazmasında: "Son on yıldır içinde yaşadığımız açık ya da itirafsız terör durumunun henüz bitmediğini kabul edersek, sosyalistlerin meşru arzusunu anlayabiliriz..."

7 El yazmasında: "O zaman marksizmin mistikleşmiş bilinç teorisi yanlıştır ve onunla birlikte idealizmin ve marksizmin kendisinin bütün eleştirisi yanlıştır (silinmiştir). Bu açıdan bakıldığında..."

8 Açıkça 10 Kasım 1946 seçimlerine atıfta bulunulmaktadır (Essais'in 1513. sayfasındaki bir notta belirtildiği gibi Kasım 1948 değil), SFIO'nun komünistlerin ve M.R.P.'nin arkasında üçüncü sırada yer aldığı seçimlere atıfta bulunulmaktadır.

9 El yazmasında: "çelişkili pozisyonlar. Bu bakımdan,..."

adil olarak tanımlanabilecek bir durumda özgür olmalarını isteyen, ancak adaletin nihayet aldatıldığını çok iyi bildikleri bir özgürlük ile özgürlüğün başlangıçta ortadan kaldırıldığını açıkça gördükleri bir adalet arasında hala tereddüt edenler...[10] Bu dayanılmaz ıstırap genellikle neye inanılması gerektiğini ve ne yapılması gerektiğini bilenler tarafından alay konusu olur. Ancak, bu dayanılmaz ıstırapla alay etmek yerine, ne anlama geldiğini anlamak, onu kışkırtan dünyanın neredeyse tamamen kınanmasını yorumlamak ve altında yatan zayıf umudu tanımlamak için aklımızı ve içgörümüzü kullanmamız gerektiği kanısındayım.[11]

Gerçekten de bu umut, bu çelişkinin kendisinde yatar, çünkü bu durum sosyalistleri seçmeye zorluyor ya da zorlayacak. Ya amacın araçları kapsadığını, dolayısıyla cinayetin meşrulaştırılabileceğini kabul edecekler ya da mutlak bir felsefe olarak Marksizmi terk edecekler ve dikkatlerini çoğu zaman hala değerli olan eleştirel yönlerle sınırlayacaklardır. İlk alternatifi seçerlerse vicdan krizleri sona erecek ve durumlar netleşecektir. Eğer ikincisini seçerlerse, ideolojilerin sonunun önümüzde olduğunu, yani tarihsel gerçekliğin bir parçası olmaya çalıştıklarında, sonunda kesin olarak belirledikleri ağır bedel nedeniyle kendilerini yok eden mutlak ütopyaların sonu olduğunu göstereceklerdir. O zaman başka bir ütopya, daha mütevazı ve daha az yıkıcı olanı seçmek gerekecektir. Her halükarda, cinayeti meşrulaştırmayı reddetmek, soruyu kaçınılmaz kılar.

Evet, sorulması gereken soru budur ve inanıyorum ki hiç kimse buna önemsemeden, geçiştirerek cevap vermeye cesaret edemez.

10 Adalet ve özgürlük arasındaki denge The Rebel'ın temalarından biri haline gelecektir.

11 El yazmasında şunlar eklidir: "Basitçe söylemek gerekirse, bir yıl gazetecilikten sonra, bir hakikat ya da hakikat yanılsaması adına kimseyi vurduramadığımı düşündüm. Bugün diğer birçok insan gibi, hiçbir gerçeği kabul edemeyeceğim sonucuna vardım... (cümlenin devamı kaybolmuştur) [Belki Camus "Cesetleri Kurtarmak" bölümündeki bir cümleyi tekrar ettiğini fark etmiştir.]

İspanya'nın Dayattığı Sürgün ve Yahudiler

Ayşenur UĞURCAN

Bu yazı, İspanya ve Portekiz'den sürülen, azınlık Yahudi ve Müslümanların yaşadıkları hakkındadır.

Sekizinci yüzyıl itibariyle Kuzey Afrika'dan gelen Müslümanlar, İspanya ve çevre civarlarını hakimiyet altına almışlardır. Bu dönemde bölgede görülen yerleşik halk, Yahudi ve Hristiyanlardır. Müslümanların bölgedeki hakimiyeti üzerine, Zımmi vergisiyle gayrimüslimlerin Müslüman halktan daha az hakka sahip olmalarına rağmen genel çerçevede bir arada huzur içinde yaşadıkları bilinir. Mevcut İslam Devleti'nin oluşturduğu bu rahat ortamda azınlıkların ve özellikle Yahudilerin ticari, kültürel, bilim ve eğitim alanlarında önemli yollar katettiği görülür. Yahudiler için Emevîler dönemindeki gelişmeler çok kıymetlidir, kültürlerinin 'altın çağı' olarak nitelendirilebilir.

Müslümanlar İber Yarımadası'nı fethetmeden önce bölgedeki Hristiyan Vizigotlar, Yahudi cemaatlerine baskı kurmuşlardır. Yahudilerin dinlerini ve kültürlerini özgürce yaşamalarına izin vermemişlerdir. Sekizinci yüzyılda Kuzey Afrika'dan gelen Arapların İber Yarımadasını fethetmesi üzerine Yahudilerin üzerindeki baskı da azalmaya başlar. Hristiyan Vizigotlar'ın uyguladığı zulmün aksine Müslümanların himayesi altına giren Yahudiler, dinlerini yaşamada serbest bırakılmışlardır. Ve bu sayede bu dönem pek çok alanda gelişmeler meydana gelmiştir.

Kordoba, Gırnata, Toledo, Malaga, Sevilla şehirleri Yahudilerin yerleşim yeri edindiği şehirlerdir. Bu şehirlerde ticaret ve ilim alanlarında çok büyük atılımların olduğu görülür. Toledo Okulu'nda Yahudi alimler tarafından Arapça metinlerin Latin dillerine çevrildiği gibi İbranice ve Yunanca metinlerin de Arapçaya çevrildiği görülür. Yahudi alimlerin yaptığı bu çeviriler, Batı dünyasının gelişimini de çokça etkilemiştir.

Emevî Devleti'nin hükümdarı III. Abdurrahman'ın şahsi doktoru ve veziri Yahudi Hasday bin İshak bin Şarput'tur. Kendisi dört dil bilir ve Yahudi tarihi alanında da oldukça donanımlıdır. Yine aynı dönemde ünlü düşünür Musa ibn Meymun da düşünce tarihinde önemli çalışmalar ve çeviriler yapmıştır.

Yukarıdaki görsel Musa ibn Meymun'a ait bir çevirinin görselidir. Arapça bir metni İbrani alfabesiyle kâğıda aktardığı görülür. Yine aynı dönemde yaşayan Moşe ben Enoch Kurtuba hahamlığına atanır. Bu isimlerin yanı sıra Endülüs'te İbn Hazm, İbn Tufeyl, İbnül Arabi, İbn Rüşt ve İbn Haldun gibi çok büyük alimlerin yetiştiğine şahit olunur. Yaşanan bu eğitim, kültür gelişmeleri ve refah düzeyi birçok Yahudi için Endülüs'ü cazibeli hale getirir. Dolayısıyla Endülüs, Yahudilerin zaman içerisinde yeni merkezi konumuna gelir.

Endülüs'te bulunan İslam Devleti'nin giderek zayıflamasıyla Kuzey İspanya'daki Katolik Hristiyanlar fırsat kollamaya başlarlar ve yeniden güç kazanıp bölgeye hakimiyet kurmak isterler. İspanyolların Mevcut İslam Devleti'nin üzerine yaptıkları saldırılarda zamanla amaçlarına ulaşırlar. Endülüs'teki iç karışıklıklardan da yararlanarak Endülüs'e saldıran İspanyollar, 1492 yılında Beni Ahmer Emirliği'ni yenerek bölgeyi yeniden hakimiyet altına alırlar.

İspanyolların bu başarısının ardından, Yahudiler ve Müslümanlar için çeşitli eza ve cefa dönemi başlamış olur. Halkın içerisinde Katolik Hristiyan olmayan kimseler "engizisyon mahkemeleri" denen mahkemelerde yargılanmaya başlarlar. Engizisyon mahkemelerinin kararları genellikle hapse atılma, sürgün, idam ya da dinden döndürme cezası şeklinde sonuçlanır. Bu dönemde ülkede İspanyollar tarafından Hristiyan olmayan Müslümanların aç bırakılarak sefalete sürüklendiği ve Hristiyan olmadığı için yakılan, denize atılan Yahudilerin olduğu görülür.

Bütün bu zulümler Katolik Hristiyan olmayan azınlık grupları Katolikleştirmek içindir. Bu dönemde dininden dönen Yahudi ve Müslümanların olduğu görülür. Hükümet, yeni Hristiyan olan bu gruplara "Yeni Hristiyanlar" ya da "Konversolar" ismini vermiştir. Hristiyanlığı benimsemiş gibi gözüküp aslında dinlerinden vazgeçmeyen, gizli saklı bir şekilde inançlarını yaşamaya çalışan Yahudilere aşağılayıcı bir ad olan ve 'domuz' anlamına gelen "Marrano" adı takılmıştır. Müslümanlara ise yine aşağılayıcı bir anlama sahip olan "Morisko" adı verilmiştir. Marrano ve Moriskoların aslında dinlerinden dönmedikleri ve ibadetlerini gizlice yaptıkları anlaşıldığında engizisyon mahkemesi kararınca sürgün edilmişlerdir.

31 Mart 1492 yılında Kastilya Kraliçesi I. Isabel ve kocası Aragon Kralı II. Ferdinand bir kararname imzalar. Kararnamenin amacı İspanya topraklarında yaşayan halktan, Katolik Hristiyan olmayan her bir bireyin öldürülmesi, sürgün edilmesi ya da dinden döndürülmesi yollarıyla temizlenmesidir. Bu kararnamede Yahudilerin ülkeden kovulduğu bildirilmektedir. İnancı Musevilik olan ya da Musevi bir aileden gelen her insan, ülkeden sürülecektir. Yahudiler 31 Temmuz 1492 tarihine kadar, kısa bir süre içerisinde yüzyıllardır yaşadığı toprakları, yanlarına herhangi bir mal varlığı, sermaye almadan terk etmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Belirlenen sürenin sonunda hala İspanya topraklarında kalan Yahudi olursa, öldürülmeleri emredilmiştir. Evinde bir Yahudi'yi sakladığı öğrenilirse, inancı ne olursa olsun ev sahibinin de öldürülmesi kararı alınmıştır.

Yukarıdaki görsel imzalanmış Elhamra Kararnamesine aittir. Nuh Arslantaş'ın Yahudiler ve Türkler adlı eserinde Elhamra Kararnamesi şu sözlerle aktarılır:

"Tanrı'nın inayeti ile ülkeyi, yani Kastilya, Aragon, Leon, Mursia, Mayorka, Sardunya, Granada ve Navara'yı yöneten biz Ferdinand ve İsabella... Anusim'in (Marranos) feryâd ve figanları bize kadar ulaştı.

Onların bazılarının yakılması bazılarının da ömür boyu hapsedilmesine karar verilmiştir. Engizisyon memurları onların şeytanî davranışlarını araştırmaya başlamışlardır. Bunlar, Anusim'in serkeş tavrı ve Hristiyanlığın gereklerini yerine getirmelerinin asıl sorumlularının Yahudiler olduğunu tespit etmişlerdir.

Yahudiler onlara kendi yaşam tarzlarını, hukuk kurallarını ve inançlarını öğrettikleri gibi, oruç ve bayramlarının esaslarını da belletiyorlarmış. Bu sebeple İspanya'da Yahudiler bulunduğu sürece, onların (Anusim) gerçek anlamda dinin bütün gereklerini yerine getiren Hristiyan olamayacakları aşikârdır.

Bu sebeple, suçlarının cezası daha ağır olmasına rağmen biz, Yahudilerin krallığımızdan çıkarılmasına karar vermiş bulunmaktayız. Gerçi biz kendilerine merhametli davrandık. Bu sürgün cezasıyla yetindik.

1 Mayıs'tan itibaren temmuz ayının sonuna kadar 3 ay içerisinde Yahudilerin krallığımız topraklarından bir başka memlekete gitmeleri gerekmektedir. Bu emrimize itaat etmeyen, belirtilen süre içerisinde ülkemizi terk etmeyen Yahudiler, bulundukları yerde idam edilecekler ya da Hristiyanlaştırılacaklardır."[1]

Kararnamede Müslümanlara ve Katolik olmayan diğer azınlık gruplara dair bir madde yoktur fakat baskıcı Katolik Hristiyanlarının zulümleri nedeniyle grup grup ülkeyi terk ettikleri bilinmektedir.

Sürgün fermanının ardından Yahudiler kendilerine yeni bir yurt arayışına girip göç etmek isteseler de, kabul gördükleri bir yer bulamamışlardır. 8. Osmanlı Padişahı olan Sultan II. Bayezid, Kemal Reis komutasındaki Osmanlı donanmasını, katliama maruz kalan Yahudileri ve Müslümanları bölgeden uzaklaştırmak üzere İspanya'ya yollamıştır. Onları Osmanlı topraklarına getirdiğinde ise yerleşmelerini sağlamış, iş hayatlarına katılma fırsatı sunmuştur. Yahudilerin İspanya'dan göçü sırasında Sultan Bayezid, Yahudilerin iyi karşılanmasını ve onlara zarar verecek olanların idamla cezalandırılacağını bildiren emirnameler yayınlamıştır.

1 Nuh Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 244.

Yahudiler Osmanlı topraklarında Selanik başta olmak üzere tüm Rumeli şehirleri, Edirne, Livâdiye, İzmir, İstanbul, Safed, Bosna, Arnavutluk, Atina ve Tırhala gibi bölgelere yerleştirilmişlerdir. İstanbul içerisinde ise başta Eminönü olmak üzere, Haliç'in iki yakası, Ortaköy ve Kuzguncuk gibi bölgeler Yahudilerin yerleşim alanları olmuştur. Selanik'e yerleştirilen Yahudilerin yaptıkları çalışmalar şehri büyük bir hızla geliştirmiş ve yeni Yahudi merkezi haline getirmiştir.

Edirne Tapu Tahrir Defterinde "Cemaat-i İspanya" başlığı altında İspanya'dan sürgün edilen ve Edirne'ye yerleşen kırk küsur aile reisinin adı yazmaktadır. Dolayısıyla sadece bu bölgeye kırk küsur Yahudi aile yerleştirildiği anlaşılmaktadır.
Livâdiye Kazâsının Kanunnamesinde sürgünle gelen Yahudilerin ülkeye nasıl yerleştirildiği şu madde ile görülebilir: "Madde 57- Ve Mağrib'den gelen Yahudiler, harâc ve yirmi beşer akçe ispençe verürler."[2] Gayrimüslim olan Yahudilerin belli bir vergi karşılığında canlarına, mallarına, dinlerine karışılmayacağının teminatı verilmiş ve güvenlikleri sağlanmış olur. Böylece İspanya Yahudilerinin yaşamış oldukları insanlık trajedisi, Osmanlı topraklarına gelmeleriyle ve bu toprakların vatandaşı olmalarıyla sona ermiş ve yerini huzurlu bir ortama bırakmıştır.

İspanya'dan sürgün edilen bu İspanya temelli Yahudilere günümüzde 'Seferad Yahudisi' de denilmektedir. Şu an günümüz Türkiye'sinde yaşayan Yahudilerin çok büyük bir kısmı Seferaddır. Seferadlar kendi aralarında 'Ladino' denen dili konuşurlar. Ladino dili, İbranice kökenlidir fakat İspanyolcadan aldığı kelimelerle harmanlanıp şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti'ne gelemeyen Yahudi ve Müslümanlar Hollanda, İngiltere ve Portekiz'e gitmişlerdir. Portekiz Kralı I. Manuel, 1947'de yayınladığı kararnamede ülkesindeki Yahudilerin ve Müslümanların, yani kendi inancı dışında herhangi bir inanca sahip olan kimselerin, ya dinlerinden vazgeçmesi gerektiğini ya da ülkeden çıkarılacağını bildirmiştir. Osmanlı topraklarına gelen Müslüman Araplara, Beyoğlu'nda bulunan Arap Camii tahsis edilmiştir. İstanbul dışında da Adana ve civar bölgelere yerleştirilmişlerdir.

Portekiz'de yayınlanan bu kararname ile İspanya'daki Elhamra Kararnamesini kıyas edecek olursak aynı düşünce temelinden doğduğunu görürüz. Katolik Hristiyan olmayanları ülkesinden çıkarmak ve topraklarını temizlemek. Edilen bunca eziyetin, çekilen bunca cefanın arkasında zulümkâr hükûmetlerin, kendi sahip olduğu inancı halkına zalimce dayatması vardır.

BBC Türkçe'nin 2013 yılında yaptığı bir habere göre İspanya, yüzyıllar önce sürgünle muamele ettiği Seferadların torunlarına İspanyol vatandaşlığı ve pasaportu vermeyi planlıyor. Ve Yahudi kökenli olduğunu kanıtlayan kimselerin başvuru yapma hakları vardır. Fakat bu teklif 15. yüzyılda açılan yaraların, bozulan düzenlerin, dağılan ailelerin ve çekilen sıkıntıların ne kadarını iyileştirebilir?

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmed ve Öztürk, Said. *Bilinmeyen Osmanlı*. (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999).

Arslantaş, Nuh. *Yahudiler ve Türkler.* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013).

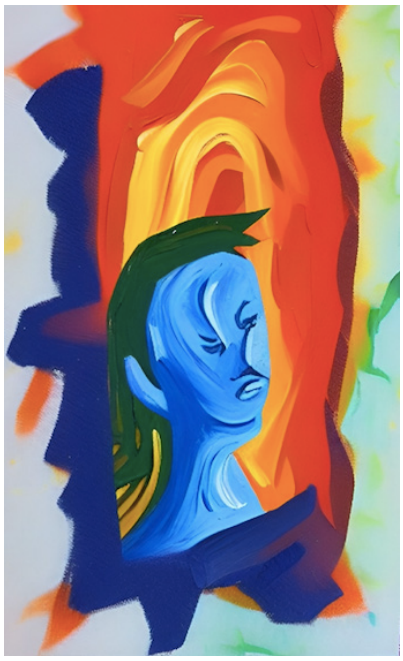

2 Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999), 130.

Tarihin Laboratuvara Sürgünü: Alman İdealizmi ve Auguste Comte

İrem BAYRAKTAR

1- Giriş

Sürgün, her kavram gibi çok farklı anlamları bünyesinde barındırır. İlk akla gelen anlamı politik sürgünlere işaret etse de kelimenin özsel ifadesi bir yerden bir yere sürülmek anlamını taşır. Sürülmek fiili pek çok olgunun da sonucunu oluşturmuştur. Politik sürgünlerin yanı sıra düşüncede çeşitli disiplinlerin, çeşitli düşüncelerin birbirleriyle çatışmasının sonucunda da meyledilen unsur yine sürülmek olmuştur.

Bireyler düşüncelerini kurarken karşıt düşünceleri, bireysel düşüncelerinden farklı bir konuma taşımak için sürmek eylemini gösterirler. Bu karşıtlığın ortaya koyuluşunun bir örneği de hiç şüphesiz 19. yüzyıla tekabül etmektedir. Bu yıllarda sosyal bilimlerde kesinliği aramak için ortaya çıkan pozitivizm düşüncesi, kendilerine öznel yahut tekil bir ifade yaratan her durumu sürme eğilimine girişmiştir. Bu minvalde iş görür ifadeler tamamen kesinliğe tabi olmalıdır. Her şey genel yasalar çerçevesinde gerçekleşmelidir. Kopernik Devrimi'nin etkisinde kalan bu düşünce, astronomi gibi uzun vadeli tahmin arayışına girmiştir. Bu yaklaşımın sonucu olarak tarihi olguları toplamak için tarihçiyi konumlandırmış, bu olguların düzenlenmesi için de sosyoloğu görevlendirmiştir. Tarihçinin yükümlülüğü, olguları kendi bakış açısını katmaksızın toplamaktan ibarettir. Bu olgular da belgelere dönüşür. Pozitivistler de salt belgelerle iş görür fakat tarihi tarih yapan aslında tarihçinin bakış açısıdır. Çünkü tarih, bir fizik nesnesinden farklı olarak anlatılarla şekillenmektedir.

Carr; pozitivistlerin olguları balık tezgahındaki balıklar gibi gördüklerini fakat aslında olguların sınırsız bir okyanusta dolaşan balıklara benzediğini, tarihçinin işinde bu yüzden şans olsa da belirleyici iki faktörün hangi oltayı kullanacağı ve okyanusun neresine gideceği olduğunu söyler.[1] Pozitivistlerin düşündüğünün aksine olgular halihazırda bulunarak tarihi oluşturamazlar. Tarihi oluşturan tarihçinin kendi bakış açısıyla olguları ele almasıdır. Tarihçi olguları bugüne taşıyıp olguların içine girmelidir. Alman idealizmi bu çizgiyi önceleyen düşünceler ortaya koymuştur. Tarihe her şey olup bittikten sonra çeşitli araçlarla dönüp bakarak tarihi betimlemek gerektiğini söylerler. Alman İdealistleri ile Pozitivizm düşüncesinin ortaya çıkışı hemen hemen aynı döneme tekabül etmektedir. Alman idealistleri, sistemlerinin temellerine farklı kavramlar yerleştirse de vardıkları sonuçların ortaklaştıkları noktaları görmek mümkündür.

Mevcut çalışmada, Comte ile Alman idealizminin beraber incelenmesinin sebebi ise sistemlerinin kuruluşlarının benzerliğinin yanında farklı sonuçlara varmalarıdır. Örneğin; Hegel için her tarihi olay ve olgu, kendi döneminin özgül koşulları içinde gerçekleşir ve bu sebeple kendi özgül koşulları içerisinde incelenmesi gerekir[2] fakat Comte'un düşüncesinde tarihsel olgular toplanıp gelecek için genellemelere ulaşılması amaçlanılır. Asıl amaç ise taşıdıkları farklılıklara karşın olguların sistem içerisinde tek tipleşmelerini sağlamaktır. Alman idealistleri ve pozitivistler arasında bahsedilen benzerlik ve karşıtlıklardan hareketle bu çalışmada, pozitivistlerin sosyal fiziğin temellerini atmasının sonucu olarak Alman idealistlerinin tarih yaklaşımını laboratuvara sürmeleri irdelenecektir.

2- Fichte ve Ben'in Işığında İdealizm

Alman idealistleri, kavramları sürekli tarihte açımlarlar. Bu açımlamanın göz önündeki nesnesi değişse de her filozof için bu nesneler aynı zamanda akla işaret etmektedir. Her düşünür için akıl ve sistemin temeli, başka nesneler üzerinden açımlanır. Bu nesne Johann Gottlieb Fichte için "ben"dir. Bireyi temel ilke olarak başlangıca yerleştirdikten sonra "ben olmayan"ı da "ben" üzerinden sınırlandırarak ortaya koyar. Buna göre Ben; Ben'lerin özgürlüklerini tanıyarak kendisini, kendi özgürlük payında sınırlamaktadır.[3] Ben, tüm realitenin kaynağı olarak eyleyen bir akıldır ve akıl tarihsellikte açımlanır.

Felsefe, diğer Alman İdealistlerinde de olduğu gibi Fichte için de *Wissenshaftslehre*'dir. *Wissenschaftslehre*, genel perspektif ile ele alınan bilimi işaret eder. Bu bilim, Aristoteles'in sınıflandırmasında ele aldığı bilimler türünden bütünlüklü bir bilimdir. Böylesine bütünlüklü ve mutlak bir bilim,

1 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 75.

2 G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 24.

3 Frederick Copleston, *Alman İdealizmi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2010), 83.

"A, A'dır." önermesini temele alır.[4] Fichte'nin sistemin temeline ben'i koyduğu göz önüne alındığında bu önerme "Ben, Ben'im" önermesi haline gelmektedir. Kişide her şeyden bağımsız bir "ben bilinci" vardır. Bu önerme, kendisinden şüphe duyulamayacak kadar kesin bir önermedir. Öyle ki diğer önermeler, bu önermeden hareketle çıkarılmaktadır. İkinci önerme, yani antitez ise "A, A olmayan değildir." şeklindedir. Bu önerme, "Ben, Ben olmayan değilim." ifadesine karşılık gelir ve böylece ilk önermenin zorunlu sonucu ortaya çıkmaktadır. Fichte'nin sistemi, ben ve ben olmayanların kendilerini sınırlandırarak ortaya koyduğu bir sistemdir. Ve hiçbir felsefe, bunların ötesine geçemez.[5] Ben tüm realitenin kaynağıdır ve sonsuz, sınırsız etkinlikte kendini açar. Ben; mutlaktır, akıldır, eyleyendir. Etken akıl, kendini tarihte ve tarihsel olarak açar.

"Dünyasal zamanın kendisi, tek bir zamanın ve tek bir sonsuz yaşamın zorunlu devirleridir."[6] Bu dünyasal zamanın süreçleri de sonsuz yaşamdan türer. Ve her bir dünyasal zaman, diğer bir deyişle tarihsel süreç, Fichte için beş dönemden oluşur: Masumiyet dönemi, yarı günahkarlık dönemi, tam günahkarlık dönemi, akıl bilimi dönemi ve akıl sanatı dönemi.[7] İlk dönemde Ben'deki etkin olan unsur içgüdüdür, bilinç daha uyanmamıştır, eylemler akla göre belirlenmez. Akıl yani ben, bu dönemde özgür istenç yoluyla henüz edimde bulunamadığı için kör bir içgüdü ile eyler.[8] İkinci dönem ve üçüncü dönemde bilincin uyanmasıyla birlikte günah işlenmeye başlanmıştır. İçgüdünün karşıtı olan özgürlük açığa çıkmaya başlar ve böylelikle özgürlüğün kendi etkinliği görünür kılınmaya başlanır.[9] Akıl bilimi dönemi ise aynı zamanda yarı aklanma dönemi olarak da geçer. Hakikat, en yüksek değer olarak görülmeye başlanır. Zorlayıcı bir içgüdüden ayrılıp özgürlüğün etkinliği görünür kılınmaya başlanınca aklın hakimiyeti ve bilgi arasında üçüncü durum ortaya çıkar.[10] Son dönemde ise tam bir öz bilinç vardır. Bilinç, suçsuzluk ve suç üzerinden geçerek en sonunda kendini aklar. Akıl kendisini geliştirerek özgürlüğe ulaşır ve tarihte özgürlük gerçekleşir. Ben, doğadan adım adım koparak kendi bilincine varır. Son olarak *Wissenschaftlehre*, tüm çağların üzerinde daha yüce bir kaynak olan "tek bir değişmez zamanı" ve kendini, özgür ve sınırlanmamış bir şekilde kavrayarak kendisini inşa eder.[11] Görülmektedir ki Fichte, sistemini kurarken Ben'in karşısına doğayı koymuştur.

Ben'in açımlanmasından sonra başka ben'lerin nasıl mümkün olabileceği sorunu dile getirilir. Bu sorunu çözen kavram ise "talep"tir. Ben olmayan şey olarak diğer ben'ler de mutlak ben'den pay aldığı için bir "ben"dir. Fichte bu ben'ler için epistemolojik çözümlemeler yapmayıp hukuk ve toplum düzeyinde "çağrı" ve "talep" kavramlarını devreye sokar. "Ben", diğer Ben'ler ile toplumsallık içerisinde karşılıklı tanışıp birbirini kabul etmekte ve özgürlük, böylece kolektif bilinçte görünür olmaktadır.[12]

Fichte, sisteminin temeline Ben'i koyup karşısına ise doğayı yerleştirmişti. Schelling ise bunun tersini ele almanın,[13] yani temelinde doğanın olduğu bir sistem geliştirmenin gerekli olduğunu söyler ve düşüncesini bu yönde şekillendirir.

3- Schelling ve Mutlak Özdeşlik Temelinde İdea-

4 Johann Gottlieb Fichte, "Wissenschaftslehre Kavramı ya da 'Felsefe' Olarak Anılan Kavram Üzerine", *Alman İdealizmi I* içinde, çev. Meryem Uçar, ed. Eyüp Ali Kılıçaslan ve Güçlü Ateşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 98.

5 Fichte, "Wissenschaftslehre Kavramı ya da 'Felsefe' Olarak Anılan Kavram Üzerine", 111.

6 Johann Gottlieb Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", *Alman İdealizmi I* içinde, çev. Güçlü Ateşoğlu, ed. Eyüp Ali Kılıçaslan ve Güçlü Ateşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 313.

7 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 317.

8 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 315.

9 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 315.

10 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 315.

11 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 319.

12 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 314.

13 F.W.J. von Schelling, *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine,* çev. Mehmet Barış Albayrak (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 52.

lizm

Friedrich Schelling'in düşüncelerini, hayatının iki ayrı dönemine göre incelemek gerekir. Schelling'in düşüncesinin ilk zamanlarında Fichte'nin izinden gittiğini görmek mümkündür. İlk dönem düşüncelerini Fichte gibi özdeşlik felsefesi üzerinden kurarken ikinci döneminde eşi Caroline'in ölümüyle daha mistik bir kavrayış ile hiçlik kavramını öne çıkartmaktadır. Bu dönemde mitoloji felsefesini de doğanın açımlanma sürecini anlamak için bir araç olarak kullanılır. Doğanın temelinde bir *intellekt* (zihin) vardır. Kavranamaz bir yaratmanın ürünü değil, bu yaratımın kendisi doğadır. Schelling için mutlak özdeşlik, kendini niceliksel bir düzlemde ayrıştırmadıkça bilemez. Birliğin kendini açarak çokluğa dönüşmesi gerekir ve bu açımlanmadan sonra insan zihni (intellekt) ile yeniden kavranır.[14] Bu açımlanma, karşıtlıkların ve kutuplaşmaların oluşmasıyla başlar. Ben'in tüm etkinliği bu karşıtlıklardan ortaya çıkar.[15] Schelling, bu karşıtlıkların yalnızca sanat felsefesi ile kavranabileceği görüşündedir. Çünkü sanat felsefesinin sunduğu kavrayış, bir tür entelektüel sezgidir. Nitekim sanat felsefesi, öznel ve nesnelin tüm uyumunu sanat eseri aracılığıyla tamamen nesnel hale getirir.[16] Duyusal olmayan bu zihinsel görü ile birlik kavranır. Görünün çıkma sebebi de başlangıçtaki uyumdur. Tarihi, bir zorunluluk ve özgürlük eylemlerinin birliği belirler. Tarihte bilinçsizden bilince doğru bir ilerleme vardır.

Caroline'in ölümüyle daha mistik bir kavrayışa geçen Schelling, felsefesini bir zeminsizlik (*Ungrund*) üzerine kurmaya çalışır. Tanrı, bu hiçliğin karşısında bir oluş olarak konumlanmaktadır.[17] Schelling için Tanrı'nın yapma edimi, mutlak anlamdadır ve bu yapma edimi, hiçten hareket etmez. Schelling, doğayı tüm yazılı olanlardan daha eski bir vahiy olarak tanımlamaktadır.[18] Bu nedenle doğanın kavranıp ortaya çıkarılmasıyla tek hakiki sistemin ortaya çıkacağını söyler. Dolayısıyla doğanın karşıtlıklarının da üzerindekini aramanın gerekliliğini vurgular.[19] Schelling, Tanrı'nın ve doğanın varoluş sürecini, tarihsel bilinci anlamak için mitoloji felsefesini araç olarak kullanacaktır. "Mitoloji içgüdünün hükümdarlığından özgürlüğün diyarına atılan ilk adımla altın çağın yitimiyle ya da ilk günahla yani seçme istencinin ilk ifadesiyle tarihi başlatır."[20]

Logos (λόγος); akıl, söz, komut, yargı, hüküm, temellendirme anlamları taşır.[21] Mitos (μῦθος) da en geniş anlamıyla söz, konuşma, söylenti anlamına gelirken dinsel hikayeler, efsaneler de demektir.[22] Logos, doğru bir tarihsel hikaye anlamı taşırken mitos doğruluk yanlışlık değerine bakılmayacak hikayeleri kapsar.[23] Schelling'ten hareketle mitoloji felsefesi ise mitosların, mitik dünyanın neliğini ve özünü ortaya koyma çabasıdır. Schelling, hakikatin doğal antitezi olarak şiiri belirler.[24] Mitoloji, şiirleştiren imgelerin ürünüdür ve bu imgeleri harekete geçiren bir mitik dünya vardır. Şairleri harekete geçiren ise bu mitik dünyanın içine doğmuş olmalarıdır. Mitik öğeler, kültürden kültüre saçılır ve yayılırlar. Bu saçılma ile mitik öğeler, ulusların kendi kültürel dünyalarına uygulamasıyla yeniden alıntılanır. Bu nedenle çoğu zaman her ulusta benzer efsanelerin, kendi kültürel dünyalarına uyarlanmış halleriyle karşılaşmak mümkündür. İnsanların ilk bilinci böyle bir mitos evreni içerisinde çıkmıştır. Mitoslar kaybolup git-

14 F. W. J. Schelling, *Transandantal İdealizm*, çev. Merve Ertene, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 299.
15 Schelling, *Transandantal İdealizm*, 118.
16 Schelling, *Transandantal İdealizm*, 315.
17 Schelling, *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, 105.
18 Schelling, *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, 117.
19 Schelling, *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, 117.
20 Schelling, *Transandantal İdealizm*, 279.
21 Henry George Liddell ve Robert Scott, A Greek-English Lexicon, (Londra: Oxford at the Clarendon Press, 1869), 941.
22 Lidell ve Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1028.
23 Lidell ve Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1028.
24 F. W. J. Schelling, *Historical-critical Introduction to the Philosophy of Mythology*, çev. Mason Richey ve Markus Zisselsberger (New York: State University of New York Press, 2007), 12.

mezler, yeniden alıntılanarak şekil değiştirirler. Günümüzde hala mitik öğelerin bulunması ise felsefenin mitik öğelerden kopamadığını göstermektedir. Schelling'in mitoloji konusundaki görüşleri ışığında günümüz dünyasına bakıldığında da mitik öğelerin halen varlığı görülecektir.

Schelling, mitolojinin bizi karanlık zemine götürüp bilincin nasıl uyandığını gösterdiğini belirtmektedir. Bu bizim kendi bilincimiz değil aynı zamanda Tanrı'nın tecellisidir. "Tanrı sürekli olarak tecelli eder.[25]" ve insanların bilincinde kendini ilk önce mitik öğeler ile açığa vurur. İnsanların bilincinde açığa vurulduğu şekliyle tek Tanrı, bütün çok Tanrıları önceler ama Tanrı'nın da açımlanması gerekir. Mitoslar, Tanrı'nın insanların imgelemlerinde açığa çıkmasıdır. Mitoslar, tarihsel süreci tersine çevirerek insanlar için karanlık kalan süreci, bir olanak olarak ortaya koyar ve anlaşılır kılar. Mitolojide hakikat aranmaz. Şiirin doğruluk yanlışlık değerlerine yahut temellendirilip temellendirilmemesine bakılmaz. İnsanların imgelemlerinde hakikatin kendisini açma sürecinin bir parçası oluşu önem arz eder. Mitoloji, bu şekilde canlı bir hareketin parçası olur. Tek tek mitoslarda hakikat yoktur ama bütünün hareketinde hakikat vardır. Schelling için potansiyel asla kaybolmaz, hep ileriye geçiş yapar. Mitoloji bu yüzden baştaki potansiyele işaret etse de kaybolmaz. Her şey sürekli bilinçte açılmaktadır.

4- Hegel'in Mutlak İdealizmi

Georg Wilhelm Friedrich Hegel için hakikat (*Wahrheit*), geçmiş ile bilinebilir. Tarihte olup bitenlere, olup bittikten sonra geriye dönüp bakmamız gerekir. Bu düşünme biçimine "refleksiyon" denir. Refleksiyon, ikinci dereceden bir düşünme biçimidir; düşünce, kendi üzerine düşünür. Olan bitenleri görmek, betimlemek için refleksiyonla geriye dönüp tarihi tarihte düşünmek gerekir. Hegel için tarih felsefesi, tarihin düşünceyle ele alınması[26] yahut tarihin kendi üzerine düşünmesidir. Nitekim ancak bu şekilde bütünü bütünlüğünde görmek ve hakikate ulaşmak mümkündür. Fichte ve Schelling özdeşlik düşüncesine vurgu yaparken Hegel farklılığı öne çıkarır. Farklılığı öne çıkarmakla birlikte özdeşlik düşüncesini muhafaza eder ve ona diyalektik çelişki ilkesini ekler. A hem A'dır hem de A olmayandır da[27]. Bir şey hep baştaki potansiyelini içinde taşıyarak değişir. Bu değişim, devinimde (Bewegung) saklıdır.

Hegel'in sisteminin temel kavramı tindir (*Geist*). Tinin bütünü ya da kendini açma aşamaları ancak bir sistem dahilinde ortaya konabilir. Onun düşüncesinde "*Das Wahre ist das Ganze.*"[28] (Hakiki olan bütündür.). Hakikatin tamamlanması bize hakikati verir. Tamamlanmamış bir şeyin hakikatini bilmek mümkün değildir. Çünkü felsefe; olmakta olan şeyleri değil, olmuş olan şeyleri konu alır. Olmakta olan şeyleri de yalnız olmuş olan üzerinden değerlendirmeye çalışır. Gelecek ile işi yoktur. Olmuş olanların çeşitli olanaklar alanında olması ile başka olanaklarla ilgili de konuşulmaz. Hegel için felsefede hayal gücüne gerek yoktur. Aristotelesçi bir bilim kavrayışıyla olmuş olanın bütünlüğü bilimsel tarzda ortaya konur. Tarihin çeşitli momentleri (anları) vardır. Bu anlar, sıradan anlar değil; tarihi dönüştüren anlardır. Uğraklardır ama durulmayan yerlerdir. Her bir moment aynı zamanda bir kapanıştır. Tarihte bir potansiyel kendini açığa çıkarır, gerçekleşir ve tamamlanır. Hegel'in tohum örneği bu minvali açıklayıcı kılabilir. Tohum, meyve olmaklığını kendi içinde taşır. Toprağa tohum atılmasıyla birlikte tohum filizlenmeye başlar. Sonra bu filizlenen tohum meyve olur ve sürecini tamamlar.[29] Bundan sonra yeniden tohum olacaktır. Bu süreç bir moment olarak kabul edildiği takdirde bu sürecin sonu bir momentin sonudur. Bu son da diğer bir momentin başlangıç noktasını oluşturur. Her momentin, eş deyişle her dönemin sonunda filozof, kendi çağının özetlerini sunar. Dönemin tinini, felsefede özetler. Örneğin; Aristoteles, Eskiçağın kapanışında çağın tinini özetlemiştir. Hegel için Epikurosçuluk ve Stoacılık gerilemedir. Dolayısıyla tarihte gerilemeler de vardır fakat bu gerilemeler yaşanırken ilerleme sürmektedir.

25 Schelling, *Transandantal İdealizm*, 292.
26 G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, 31.
27 G. W. F. Hegel, *The Science of Logic*, çev. Georgie di Giovanni (New York: Cambridge University, 2010), 480.
28 G. W. F. Hegel, *The Phenomenology of Spirit*, çev. Terry Pinkard (New York: Cambridge University, 2018), 13.
29 Hegel, *The Phenomenology of Spirit*, 4.

Felsefe, çağın düşüncede özetlenmesidir. Ve bu yüzden hep geç kalır. Hegel'in "Minerva'nın baykuşu alacakaranlıkta uçar" sözüyle de işaret etmek istediği, her şeyin sadece olup bittikten sonra bilinebileceğidir.[30] Düşünce, bütünü bütünlüğünde ele almalıdır. Hakikat ancak bütünde ortaya çıkar, hakikat bütündür, bütün hakiki olandır. Hegel, bu bütünü, bütünlüğünde ele alan düşünceyi spekülatif düşünce olarak adlandırır.[31] Spekülatif düşünce, bilincin deneyim alanıdır. Deneyimin bütünlüklü bir bilimsel sistemde açılması gerekir. Momentler aynı zamanda bütün görüşün ana öğeleridir. Felsefe bu anları ortaya koyar. Felsefede etkin bir tarzda gerçekleşecek şeylerin moment moment anlatılması gerekir. Filozoflarda doğruluk da yanlışlık da yoktur. Süreç tamamlanmadığı için hepsi eksiktir. Onların düşünceleri daha henüz tamamlanmamıştır. Bütünün hareketinin kendisi diyalektiktir. Her anda diyalektik bir hareket vardır.

Hegel, üç kavrama biçimini birbirinden ayırır: Anlama yetisinin kavrayışı, diyalektik ussal kavrayış, spekülatif ussal kavrayış. Anlama yetisinin kavrayışı, bütünü öğelerine ayırır ve felsefi kavrayışa uygun değildir. Çünkü felsefi kavrayış bütünü, bütünlüğünde kavrar. Sıradan düşünce ise olayın kendisini devredışı bırakır, sonuçları ayrı ayrı düşünür ve kanılar oluşturur. Bu şeylerin arasındaki özsel kavrayışı göremez ve tarih bilincinden eksiktir. Tarihsel bilincin de felsefi düzlemde açığa çıkması gerekir. Diğer kavrayış biçimi olan diyalektik ussal kavrayış ise diyalektik hareketin kendi içinde çıkar ve bizi spekülatif ussal kavrayış olanağına taşır. Spekülatif ussal kavrayış, *episteme*'ye (ἐπιστήμη) dayalı bilimsel bir kavrayıştır. Hakikati bütünlüğünde ve spekülatif ussal kavrayış ile kavrayabiliriz. Bu kavrayış, hareketi zorunlu adımlarıyla takip eder. Varlığın kendisi gibi kavranışının da bir hareket olması gerekir ve potansiyel asla kaybolmaz hep ilerler. Bu ilerleme tin'in değişiminde saklıdır ve "her değişim, bir ilerlemedir".[32] Hegel için felsefenin bizzat kendisi aslında tarihtir. Kavramları tarihte açımlar, hakikati tarihte bulur. Tarih bir erek taşır ve bu erek özgürlüktür. Ve dünya tarihinin özgürlük bilincinin basamak basamak gelişimi olduğunu söyler.[33] Bu basamakları genel başlık altında üç dönemde inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, tinin doğada kaldığı ve özgürleşmediği basamaktır. İkincisi ise tinin düzenden ayrılıp kendi üzerine düşünmesiyle başlar. Üçüncü çağ ise tinin yaşlılık sürecine tekabül eder ve "yaşlılık" olarak adlandırmasının sebebi yaşlı insanların artık anılar ile yaşıyor oluşudur.[34] Tin de kendi kavramlarına bu çağda geriye döner ve kendi kavramlarıyla birleşir. Nitekim tin, bu kavramları kendinde taşıyarak açımlanmaya başlamıştır. Bireyler özgürce eylediklerini düşünseler de akıl zorunlu olarak onları ereklerine yani özgürlüğe taşır. Bu minvalde akıl bireylere oyun oynar. Hegel bu durumu "aklın hilesi" adı altında çözümlemiştir. Tin, varoluşun bedelini kendisi ödemez; bireylerin tutkularına ödetir.[35] İnsanlar da aklın kendisini geliştirmesi için araçsallaştırılırlar. Tarih de bu şekilde özgürlüğe ulaşır.

5- Alman İdealizminin Genel Karakteri

Alman İdealizmi çerçevesinde incelenen üç filozofun da felsefi sistemleri farklı olsa da amaçları ve vardıkları nokta, onların ortak paydada ele alınabileceğini göstermektedir. Üç filozofun da kendi sistemlerinde ilerleme düşüncesi vardır. Aynı zamanda üç filozof da tarihte kavramların nasıl açımlandığını ele almaktadır ve üçü için de erek, özgürlüktür. Üç filozofun da nesnesi, kendini tarihte açarak özgürlüğe varmayı amaçlar. Ör-

30 G. W. F. Hegel, *Elements of the Philosophy of Right*, çev. H. B. Nisbet (New York: Cambridge University Press, 2014), 23.
31 G. W. F. Hegel, *The Encyclopedia Logic I*, çev. T. F. Geraets, W. A. Suchting ve H. S. Harris (USA: Hackett Publishing, 1991), 33.
32 Hegel, *Tarihte Akıl*, 154.
33 Hegel, *Tarihte Akıl*, 156.
34 Hegel, *Tarihte Akıl*, 157.
35 Hegel, *Tarihte Akıl*, 108.

neğin; Fichte özgürlüğün kolektif bilinçte ortaya çıktığını söylerken Schelling tarihi zorunluluk ve özgürlük eylemlerinin belirlediğinden bahseder. Hegel ise aklın hilesi başlığı altında tinin kendinin özgür eylediğini düşünse de tarihi süreçte zorunlu olarak özgürlüğe ilerlediğinden bahseder. Bu zorunlu ilerleme bahsi, Schelling'te bilinçsizden bilince ilerleme olarak işlenir. Fichte de beş akıl döneminde ilerlediğimizden bahseder. Fichte ben'den, Schelling doğa'dan, Hegel tin'den hareket etse de dahası hepsi bu kavramlara zorunlu ilerleme tayin etse de bu süreci keskin hatlarıyla belirlemez. Ayrıca bireyleri yahut olguları tek tipleştirmeye çalışmazlar. Aksine özgür eylemeden bahseder ve özgürleştirmeye çalışırlar. Schelling, Saf öznel bilgiye nesnelin karışmasını engellemeye çalışır.[36] Ve ayrıca "Doğada saf akıl değil, kişilik ve tin vardır.[37]" diyerek doğanın öznelliğini vurgular. Hegel'in sisteminin temelinde ise tin vardır ve çağın tini, çağı değerlendirmemiz için önem taşır. Fichte de "ben" üzerinden bireyselden başlar ve ben'den diğer ben'lere geçerek toplumsallaşır. Schelling de şu sözüyle Fichte'yi destekler: "Bireysel eylem özgür varlığın içsel zorunluluğundan kaynaklanır.[38]"

Fichte kişinin gelecek beklentileriyle geçmişi karşılaştırması gerektiğini, filozofun işinin sonda olduğunu söyler.[39] Hegel için de bütün sistem, her şey olup bittikten sonra bizi hakikate götürür ve filozof olup bitenleri geriye dönüp bize betimler. Alman idealizminin sistemlerini tarih böylesine kapsamaktadır. Fakat tarihin önemi salt tarih kavramından gelmez. Onlar için ben'in yahut tinin edimleri tarihle şekillenip tarihi şekillendirir. Bu edimler, bu olup bitmeler, bu fenomenler bize çağın ruhunu ve çağın felsefesini aktarır. Schelling, "İnsanın, yapacağı şey önceden herhangi bir teoriye göre hesaplanıp tahmin edilemeyeceği için tarihi vardır."[40] der.

6- Pozitivizm ve Auguste Comte

18 - 19. yüzyıl felsefesini şekillendiren en önemli gelişmelerden biri Kopernik Devrimidir. Astronomi özelinde yaşanmış bir gelişme gibi gözükse de "devrim" kavramının içini dolduracak genel bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm sadece astronomide değil, bilimlerin merkezi felsefede ve felsefeden ayrılan diğer bilim dallarında da yaşanmıştır. Kopernik Devrimi'ne bu niteliği kazandıran esas husus, bu devrimin astronominin diğer buluşları gibi gözlemle değil, matematiksel hesapla yapılmış olmasıdır. Matematiksel hesapla uzun vadeli kestirimlerde bulunulabilme edimi, pozitivist düşüncenin hayallerini süslemiştir. Kopernik'e kadarki astronomi anlayışı, Dünya'yı evrenin merkezi kabul eden bir evren modeline dayanmaktadır. Bu evren modelinde diğer gökcisimleri, Dünya'nın etrafında dönmektedir. Böylesi bir evren modeli, matematiksel hesaplamalarda da birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Astronomi, deneyin hakim olduğu bir alandı. Dünya merkezli evren modelini bir perspektif değişikliği ile yıkan Kopernik, yaptığı bazı matematiksel hesaplamaların sonucunda Güneş merkezli evren modelinin daha doğru sonuçlar verdiğini görmüştür. Kopernik Devrimi ile evrenin merkezine taşınan Güneş'in etrafında Dünya da dahil olmak üzere diğer gök cisimlerini dönmeye başlamıştır.

Pozitivizmin ortaya çıkışında da Kopernik Devrimi oldukça belirleyicidir. Comte, Kopernik Devrimi'nden aldığı ilhamla yeni bir insan bilimi kurmaya çalışır. Bilimlerin birer birer felsefeden ayrıldığı zamanda sosyal fiziğin bu bilimler sınıflandırmasını sonlandıracağını düşünür. Kopernik Devrimi'nin getirdiği astronomideki uzun vadeli kestirim imkanını Comte sosyal fizikte bulacağını düşünür. İnsanlığın da yapıp etmelerini düzenleyerek insanların edimleri hakkında da uzun vadeli kestrimlerde bulunabileceği düşüncesi için çalışır. Bu görüş ele alınan üç filozofa tamamen karşıt bir yerde konumlanmaktadır. Pozitivizm düşüncesi, "çağın ruhu" bahsini tamamen sürgün etme eğilimi gösterir. Onlar her çağa farklı olgular yerleştirmeyi değil, tüm çağlarda geçerli olacak tek tip olgu düşüncesini savunurlar. Bu sebeple tarihçi, sadece olgu toplayıcısı konumundadır çünkü onun bakış açısı elinden alınmıştır. Tarihçinin olguları toplamasından sonra bu olgular sosyoloğun himayesi altına girmektedir. Olguları incelemek ve onları düzenlemek sosyoloğun görevidir. Burada pozitivizm akımı, Alman İdealistlerinin düşüncesini sürdüğü gibi tarihçiye de sadece olguları toplama görevi verip tarihi, bir nevi laboratuvara sü-

36 Schelling, *Transandantal İdealizm*, 33.
37 Schelling, *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, 96.
38 Schelling, *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, 85.
39 Fichte, "Çağımızın Temel Karakteristikleri", 312.
40 Schelling, *Transandantal İdealizm*, 279.

rer. Pozitivizm olgulara laboratuvar koşullarında bütüncül yaklaşır. Sosyolojinin yani sosyal fiziğin kurucusu olarak addedilen Comte, Alman İdealistleri ile benzer düşünceler geliştirse de sistemlerin sonuçları tamamen karşıttır.

Alman İdealistleri gibi Comte da Aristotelesçi anlamda felsefeyi genel bir sistem olarak tanımlar ve ona "pozitivist" kavramını ekler.[41] Comte, kurduğu pozitivist felsefenin mahiyetini kısaca şöyle özetler: "Pozitif felsefe ile; tek bir yönteme bağlı ve bir genel araştırmalar planının farklı bölümleri olarak düşünülmüş farklı bilimlerin somut incelenmesini kastediyorum."[42] Comte için pozitif felsefe, tüm olguları yasalara indirgemeyi tamamladığı zaman evrensel olacaktır.[43] Aynı zamanda sosyal fiziğin kurulmasıyla astronomi ile başlayan doğa bilimleri sistemi de tamamlanmıştır.[44] Comte'un tarih felsefesi de aslında bir "ilerleme"yi temel alır. Bu yüzden ilk olarak "kendi bütünlüğünde düşünülmüş insan zihninin kademe kademe ilerleyen gelişimine" bakarak derslerine başlar.[45] Comte için insan aklının gelişme aşamaları sıkı bir zorunlulukla genel yasaya bağlıdır ve bu yasaları Comte, insan zihninin bütünlüğünde olan ilerlemeden çıkartır. Comte'un bu sıkı zorunluluğa tabi ettiği düşünce, fiziğin sosyal bilimlere uygulanmasının bir sonucu olarak çıkmıştır. Bu düşüncenin ilham kaynağı, astronomideki uzun vadeli kestirimlerin olanağıdır. Comte, doğa bilimlerindeki yasalı açıklamaları ve sarsılmaz kesinliği toplum bilimlerine uygulamak için sosyal fiziği kurar. Sosyal fizikte bilim insanı, olgular karşısında bir seyircidir ve nedensel, tümel açıklamalar yapar. Sosyal bilimlere uygulanılan fiziğin üç ana ilkesi vardır. Bunlardan ilki, yöntemsel monizm, diğeri matematiksellik, üçüncüsü ise genel yasalı açıklamadır.

Matematiğin doğaya uygulanmasının yolunu açan aslında Descartes'tır. Aristoteles doğada niteliklerin bulunduğunu ve bu yüzden nicelikleri ölçen matematiğin physis'e uygulanamayacağından bahsederken Descartes balmumu örneğin ile nitelikleri doğadan atmış ve sadece yer kaplamanın kaldığını göstermiştir.[46] Descartes matematiksel bilgileri doğuştan kabul ederek fiziğin a priori yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Physis'e matematiğin uygulanmasının felsefi temeli, felsefe tarihinde böylece atılmıştır. Comte da bu düşüncenin ışığında matematiği bir arketip olarak addedip yöntem olarak belirleyerek topluma uygulamaya çalışmıştır. Son ilke olarak da diğer ilkelerin sonucu olarak genel yasalı bir açıklama yapılmalıdır. Toplumun yasaları, bu üç ilke baz alınarak ve bu üç ilkeye sadık kalınarak araştırılacaktır.

Genel yasalı açıklama düşüncesini de Comte, Newton'u örnek göstererek anlatır ve bu teoriden "bu güzel teori" şeklinde bahseder.[47] Newton, Galileo'nun yer çekimi yasasını kütle çekimi yasasına indirgemiştir. Üç yasayı tek yasaya düşürerek bütün cisimleri kapsamasını sağlamıştır. Olgunun genelliği ile astronomik olguların tüm içkinliğini tek yasada gösterdiğini söylemektedir. Comte da Newton'dan ilhamla toplumsal yasaları belirleyerek toplumun da genel bir yasaya tutulması ile düzenlenebileceğini söyler.

Comte, akabinde ilerleme düşüncesinin de zorunlulukla tabi olduğu üç hal yasasını belirler.

41 Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, çev. Erkan Ataçay, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001), 29.
42 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 30.
43 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 108.
44 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 43.
45 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 32.
46 René Descartes, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2018), 30-31.
47 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 38.

Bu üç hal yasası, aklın sırayla geçtiği dönemleri anlatır.[48] Bu dönemler aynı zamanda karşıtlıklarıyla Comte için üç felsefe yapma yöntemidir. İlk dönem teleolojiktir. "İnsan aklı ne yapar?" sorusunu yöneltir. Teleolojik dönemde her şey tekil ele alınır. İnsan zihni bu dönemde olgulara bağlı olmayan mutlak bilgilere yönelir. İkinci dönem, metafiziksel ya da soyut durumdur. Bu dönemde artık doğa üstü eyleyiciler, yerini kişiselleştirilmiş soyutlamalara bırakır. Üçüncü ve son durum ise bilimsel yahut pozitivist durum olarak adlandırılabilir. İnsan aklı artık mutlak kavramların olanaksızlığını görmüştür ve nihai nedenlerin bilinemeyeceğini anlamıştır. Bu dönemde, son dönem olmasıyla ussal düşünme ve gözlem bir arada kullanılmıştır. Comte, üç hal yasasını şöyle özetlemiştir: "Her birimiz özgeçmişimize şöyle bir baktığımızda, en önemli kavramlarımız konusunda sırayla; çocukluğumuzda tanrıbilimci, gençliğimizde metafizikçi ve yetişkinliğimizde fizikçi olduğumuzu hatılamıyor muyuz? Bu gözlem tüm insanlar için kendi çağları çerçevesinde geçerlidir."[49]

Olguların açıklanmasını yani tekil durumları genel yasalar altına bu şekilde sokan Comte, tarihe zorunlu ilerleme kavramı ile bakmıştır. Comte amacının tüm olguların kökten özdeş olduğunu göstermek olmadığını, sadece felsefenin sistematik olarak olgunlaşması için yasalarla homojen bir hale getirilmesi gerektiğini ve yasaların gün gittikçe azalıp zaman içinde tek bir yasaya düşmesini beklediğini söyler.[50] Bu açıklama Comte'a karşı bakış açımızın konumunu belirlemek için önemlidir. Comte olguların özdeş olmadığını kabul eder, hatta özdeş olsaydı işimizin kolay olacağından da bahseder.[51] Comte için felsefenin görevi, olguları sistematik hale getirip yasaların altına sokarak mümkün olduğunca homojenleştirmesidir. Olgular özdeş olmasa da her akıl bu dönemlerden zorunlulukla geçer ve zorunlu olarak ilerler. Uygarlık zorunlu olarak ilerlemiştir, bu doğal bir yürüyüştür ve ancak zorunlu bir yasayı izleyerek gerçekleşir. Doğada rastlantısal bir keşif yoktur. Büyük keşifler, tarihin sıkı zorunlu ilerlemesinin bir sonucu olarak yapılmıştır. Dehanın rolü bu minvalde çok büyük değildir. Burada Hegel'in aklın hilesi düşüncesi ile bir ortaklaşma görürüz. Sonuçta Hegel'in özgürlüğü gibi bir keşif vardır. Hegel, özgürlüğü tarihin ilerleyişinde nasıl zorunlu bir yerde tutuyorsa, Comte da keşifleri tarihin ilerleyişinde zorunlu bir yerde tutar. Ve bu yol üstünde tinin zorunlu ilerlemesi gibi dehanın da özel bir rolü yoktur. Olguları toplayarak birbirine bağlamak ve nedensellik kurmak gereklidir. Burada tarihçi ve sosyolog, Comte için beraber çalışmalıdır. Tarihçiye düşen görev olguları tespit ederek toplamaktır. Bu nedenle tarih, deneyseldir ve bir koleksiyoncudan öteye gidemez. Sosyolog ise bu olguları birbirine nedensel ilişkilerle olup bitenlerin yasasını inceleyerek bağlayacaktır.

7- Sonuç

Mevcut çalışmada konu edilen Alman idealizminin üç filozofu ve pozitivizmin öne çıkan ismi Comte, belirli ortaklıklar ve farklılıklar taşımaktadır. Bu ortaklıkların başında "ilerleme" düşüncesi gelmektedir. Comte için tarihte aklın gelişme aşamaları vardır. Her bireyin yaşamı, bu gelişme aşamalarından zorunlu olarak geçer. Comte'un üç hal yasası da bu ilerleme düşüncesi ile desteklenebilir. Alman idealistlerine bakıldığında ise kavramların açımlanması görülecektir. Bu açımlanmanın göz önündeki nesnesi değişse de arka planda açımlanan akıldır. Alman idealizminin her filozofu için akıl ve sistemin temeli başka nesnelerdir. Sistemlerinde bu nesneler, tarihte açımlanmaktadır. Bu açımlanma ekseninde Alman idealistleri, Comte'un gelişme aşamalarına benzer bir şekilde kavramın açımlanmasını ortaya koymaktadırlar. Comte da aslında tamamen insanlığı yadsıyarak bir tek tipleştirme sunmaz. Comte, "Bir düşünce yalnızca eğer kendi bütünlüğünde insanlığa bağlı kılınıyorsa yani bir tarih teşkil ediyorsa anlaşılabilir."[52] demektedir. Alman idealistleri ise hakkında önceden teoriyle bir şeyler bilemeyeceğimiz için tarihin olduğunu söylemektedir.

Alman idealizmi ile pozitivizmin farklılıklarına gelindiğinde ise "tarih" kavramı belirleyici bir rol oynamaktadır. Nitekim Alman idealistleri ve Comte özelinde pozitivizm, tarih kavramını farklı açılardan ele almaktadır. Hegel, filozofun da kendi çağının çocuğu olduğunu belirtmektedir. Bu görüş, kendi çağının özetini sunan felsefenin de

48 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 32-33.
49 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 34.
50 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 58-59.
51 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 58.
52 Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, 93.

kendi çağının belirlenimleri altında şekillendiğini göstermektedir. Hegel her dönemin kendi tini olduğu için geçmişten ders çıkarılamayacağından bahsederken Comte genelleme altına soktuğu olguların sosyoloğu, astronomideki gibi uzun vadeli kestirimlere ulaştırmasını amaçlar. Alman idealizminde olgular bize o çağın ruhunu aktarırlar. Bu nedenle olgulara fiziğin nesnesi yahut matematiğin nesnesi gibi yalıtılmış bakılamaz. Tarih, her çağın tarihidir. Tarihi tek bir başlıkta toplamak yahut tarihten hareketle uzun vadeli kestirimlerde bulunmak mümkün olmayacağı gibi tarihten ders çıkartmaktan da bahsedilemez. Bu nedenle tarih tekerrür eder ve tarihte yapılan hatalar yeniden yapılır.

Sonuç olarak tarih, pozitivizmde bir laboratuvara sürülmüştür. Buradaki "laboratuvar"ın işaret ettiği anlam, tarihin bir olgu toplayıcılığına indirgenmesiyle ilgilidir. Pozitivizm, tarihçinin tarih anlatısındaki yerini görmezden gelerek doğa bilimlerine öykünen tarzda bir tarihçilik kurmaya gayret etmiştir. Oysa Alman idealizmi, tarihte tarihle düşünülmesi gerektiğini göstermiştir. Ele aldığımız üç filozofun da düşüncelerinde zorunlu ilerleme bahsi yer alsa da bu, dönemlerin tamamiyle aynılıklarıyla ilgili değildir. Sadece bireylerin hayatları genel hatlarıyla benzerdir. Alman idealizmi bu düşüncelerin aksine erek olarak özgürlüğü belirlemiştir. Olguları bu nedenle tek tipleştirmek için matematik yeterli olamaz. Olgular tek tip olarak düşünülemez. Olgular ancak bağlamda ve ele alındıkları tekniklerle anlam kazanırlar. Olgunun ne olduğunu dahi tarihçinin bakış açısı belirler.

KAYNAKÇA

Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?*. Çeviren: Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Comte, Auguste. *Pozitif Felsefe Kursları*. Çeviren: Erkan Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001.

Copleston, Frederick. *Alman İdealizmi*. Çeviren: Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2010.

Descartes, René. *Meditasyonlar*. Çeviren: İsmet Birkan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2018.

Fichte, Johann Gottlieb. "Çağımızın Temel Karakteristikleri". *Alman İdealizmi I* içinde, Çeviren: Güçlü Ateşoğlu, Editör: Eyüp Ali Kılıçaslan ve Güçlü Ateşoğlu, 310-321. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Fichte, Johann Gottlieb. "Wissenschaftslehre Kavramı ya da 'Felsefe' Olarak Anılan Kavram Üzerine". *Alman İdealizmi I* içinde, Çeviren: Meryem Uçar, Editör: Eyüp Ali Kılıçaslan ve Güçlü Ateşoğlu, 60-112. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Hegel, G. W. F. *Elements of the Philosophy of Right*. Çeviren: H. B. Nisbet. New York: Cambridge University Press, 2014.

Hegel, G. W. F. *Tarihte Akıl*. Çeviren: Önay Sözer. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

Hegel, G. W. F. *The Encyclopedia Logic I*. Çeviren: T. F. Geraets, W. A. Suchting ve H. S. Harris. USA: Hackett Publishing, 1991.

Hegel, G. W. F. *The Science of Logic*. Çeviren: Georgie di Giovanni. New York: Cambridge University, 2010.

Hegel, G. W. F. *The Phenomenology of Spirit*. Çeviren: Terry Pinkard. New York: Cambridge University, 2018.

Liddell, Henry George ve Robert Scott. *A Greek-English Lexicon*. Londra: Oxford at the Clarendon Press, 1869.

Schelling, F. W. J. von. *Historical-critical Introduction to the Philosophy of Mythology*. Çeviren: Mason Richey ve Markus Zisselsberger. New York: State University of New York Press, 2007.

Schelling, F. W. J. von. *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*. Çeviren: Mehmet Barış Albayrak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

Schelling, F. W. J. von. *Transandantal İdealizm*. Çeviren: Merve Ertene. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2022.

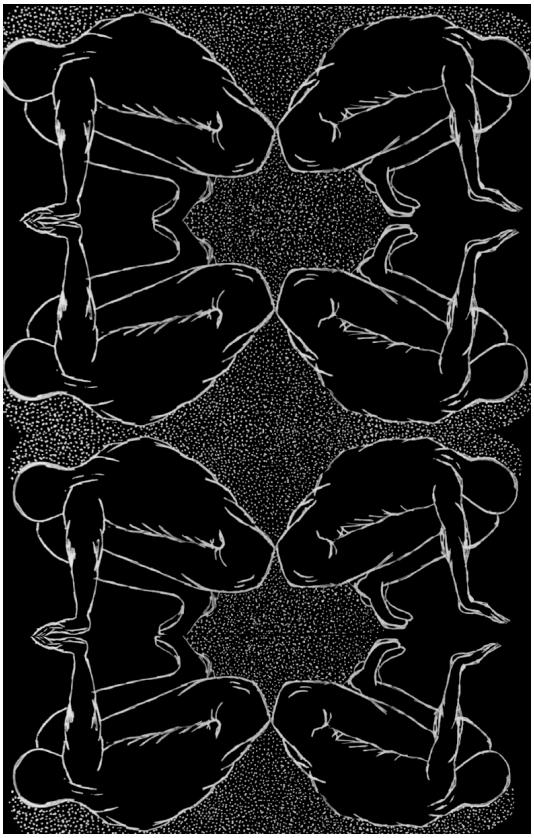

Emre ÇAÇAK

Camus Felsefesinde Sürgün

Kevser ŞAHİN

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da bulunan varoluşçu düşünürlerden birisi olarak kabul edilen Albert Camus, kendisine biçilen bu kalıptan hiç hoşlanmamış ve rahatsızlığını ona verilen her şansta dile getirmiştir.[1] İlk bakışta Sartre ve de Beauvoir gibi filozoflarla aynı grupta tasniflenebilecek olan Camus'nun, eserlerinin derinliği ve felsefesinin alt metni anlaşıldığında tamamen farklı bir kategoriye ait olduğu fark edilir. Söz konusu durum, Camus'nun döneminin dışında kalan bir felsefeci olduğunu göstermez, aksine; o, zamanına ait fakat kendisinden içerisinde olması beklenen komünitenin dışında durmaya gayret etmiş bir filozoftur.

Felsefe, bir alan olarak, her şeyden önce, tanışıklığı gerektirir. Camus'nün felsefesinde sürgün düşüncesinin yoğunluğu da bu nosyona dayandırılabilir. Doğduğu coğrafyadan Fransa'ya göçü, kendini dönemin diğer düşünürleriyle aynı gruba koyamaması gibi öznel ve bir hayli kişisel olan sebepler, Camus'nün insanın dünyadaki var-

1 "Why Camus Was Not An Existentialist", Greg Stone, Erişim 13 Ekim, 2022. https://philosophynow.org/issues/115/Why_Camus_Was_Not_An_Existentialist

lığını rezilane ya da utanılacak[2] bir varoluş olarak tanımlamasına yer vermiş olabilir.

Camus'ya göre insan dünyada her zaman sürgündedir, halihazırda kaos içinde olan dünya, insanın kendi içinde tüm, tam ve tamam olan ruhunun beslenebileceği bir alem değildir. Özellikle savaşlardan, açıklardan ve göçlerden sonra insanın deneyimlediği dünya fikri, kendi içerisinde kusursuz ve barışçıl olan insanı destekleyemez. Bu metafizik durumun sebebi ve destekçisi, absürt nosyonudur.

Absürt, Camus'nün ilk ve en önemli düşünce sistemlerinin temelini oluşturan bir mefhum. Camus, modern insanı hapseden, hor gören şeyi Absürt olarak adlandırır. Camus, epey sıkça, Absürt'ün üç teriminden bahseder.[3] Bunlar kendi içinde insan, kapalı dünya, ve bu ilk iki terimin karşılaşmasıdır. Absürt, kendini tam olarak insan ve dünyanın karşılaşmasında konumlandırır. Camus, Absürt ile insanın içinde bulunduğu ayrılığı anlatır, evrenin ve insanın etkileşimiyle oluşan bu büyük kaos, insanlığı kendine yabancılaştırır.

İnsan ve hayatı arasındaki bu ayrılık, insanın sürekli ve ardı kesilmeksizin hissettiği tek duygunun, ya da hayatının her anında içinde bulunduğu tek duygulanışın yabancılık olmasına sebep olur. Hiçbir şeyin net ya da anlaşılabilir olmadığı bu dünyada yabancı olma izlenimine kapılmak, absürt olan insanın özelliğidir. Absürt insan, hayatında bir kere bile olsa "İşte bu nettir." demeyi amaçlayan insandır. Evrenin karışıklığı, kaosu içerisinde bu kozmik miyopluktan kurtulabilmeye çalışan insan, Camus'nün absürt insanı, karakteridir.

Camus bunu düşünsel açıdan en tatmin edici kitaplarından biri olan Sisifos Söyleni'nde şu şekilde anlatır: "Benim anlamadığım şey mantıktan yoksun olan şeydir. Dünya bu irrasyonel şeylerle iskan edilmiştir. Biricik önemini anlamadığım şey, engin bir irrasyonellikten başka bir şey değildir. Bir kere de olsa "İşte bu açıktır." diyebilsem her şey kurtulmuş olacaktır."[4]

Absürt insan, kendine ve içinde yaşadığı evrene yabancıdır, ve, bu yüzden, sürgündedir. Kendi evreninde sürgünde olan insan, aynı zamanda ölüme mahkum edilmiştir: Bu metafizik durum insanı yabancılaşmaya, sürgüne, ölüme, kötüye terk eder. Bu noktada kullanılabilecek başka bir argüman, Tanrı argümanıdır. Eğer Tanrı'nın varlığı kabul edilirse, insanı bu rezilane varoluş durumuna Tanrı'nın mahkum ettiği de söylenebilir. Camus, bu argümanı yazmalarında tanrıtanımazlık lehine kullanmıştır.[5]

İnsanlığın kendini içerisinde bulduğu yabancılaşma ve sürgün insanların aldığı aksiyonlardan olsa da, Tanrı bu duruma göz yummuştur. Bu durumda insanı sürgüne, savaşa, yabancılaşmaya ve acıya terk eden bizzat Tanrı'dır. Tanrı'nın Adem ve Havva'yı dünyaya sürgüne gönderdiği düşüncesini yeşerten organize dinlerden farklı olarak, Camus'nün sürgünü, absürt insanı Tanrı'ya nefretle doldurur. İnsanın sürgüne gönderildiği bu dünyada hayat iyi değildir, ve insan sürgünden öncesinde olduğu gibi bir tek olarak yaşayamaz.

Bu tek üçlü, insan ruhu ve bedeni için de kullanılabilir. Absürt insan, ruhunun ve vücudunun karşılaşmasından doğan absürtlüğü fark eder: ruhu bedenine yabancıdır, bedeni de ruhuna. Bir bakıma, absürt insan, farkındalığa varana kadar yaşamakta olduğu illüzyonundadır.[6] Absürtlüğün farkına vardıktan sonra bu illüzyondan uyanan insan, kendini asla bitmeyen bir işkencenin içerisinde bulur. Modern insan olarak sorumluluğu ise, bu halinde mutluluğu aramaktır.

Camus, bu metafizik durumdan kurtulmak için üç çözüm öne sürer.[7] Absürtte kalmak, ya da fiziksel ya da felsefi olarak intihar etmek. İntihar, Camus'a göre, felsefi dilemma içeren bir mefhum değil, aksine, basit bir şey. İntiharı negatif kılan

2 Albert Camus, *L'homme Révolté* (Paris: Gallimard, 1951), 63.
3 Marcel Mélançon, *Albert Camus: Analyse de sa Pensée*. Editions Universitaires, 1976, 27.
4 Albert Camus, *Le Mythe de Sisyphe* (Paris: Les Editions Gallimard, 1942), 16: "Ce que je ne comprends pas est sans raison. Le monde est peuplé de ces irrationnels. A lui seul dont je ne comprends pas la signification unique, il n'est qu'un immense irrationnel. Pouvoir dire une seule fois : 'cela est clair' et tout serait sauvé."
5 Étienne Jacques. Arnaud Corbic, *Camus et l'homme sans Dieu* (coll. La nuit surveillée), 2007. In: Revue théologique de Louvain, 39e année, fasc. 1, 2008, 101-102.
6 Mélançon, *Albert Camus: Analyse de sa Pensée*, 41.
7 Mélançon, *Albert Camus: Analyse de sa Pensée*, 32.

şey, kısaca, Tanrı'dır. Fakat, Tanrı da, intihar gibi, kişiden kişiye değişebilir. Bu yüzden Camus için felsefi ya da fiziksel intihar, eğer önerdiği ve arkasında durduğu üçüncü opsiyon kabul edilmezse, epeyce iyi bir çözüm.

Camus'nün önerdiği, ve desteklediği üçüncü çözüm, absürtlüğü kabul etmektir. Eğer Absürt insan absürtlüğün sonucuna odaklanırsa, yabancılıktan kurtulabilir. Absürtlük izlenimin, insanın duygulanışlarının yerini alması durumunda sürgün ve yabancılık son bulacaktır.

Camus, felsefeci kimliğinden ayrıldığında, intiharı epeyce düşünmüş biriydi. Her şeyden önce, Camus da absürt bir insandı. Onun intihar düşüncesinden sıyrılıp yaşamaya devam etmesi epey ünlüce bilinen korkaklığının bir sebebi olarak görülebilse de, post-modern Camussienler için filozofun sunduğu üçüncü seçenek daha olası görünür.

KAYNAKÇA

Camus, Albert. *Le Mythe de Sisyphe*. Paris: Les Editions Gallimard, 1942.

Camus, Albert. *L'homme Révolté*. Paris: Gallimard, 1951.

Jacques, Étienne. *Camus et l'homme sans Dieu*. Paris: Arnaud Corbic, 2008.

Mélançon, Marcel. *Albert Camus: Analyse de sa Pensée*. Fribourg, 1976.

Stone, Greg. "Why Camus Was Not An Existentialist". Erişim 13 Ekim, 2022. https://philosophynow.org/issues/115/Why_Camus_Was_Not_An_Existentialist

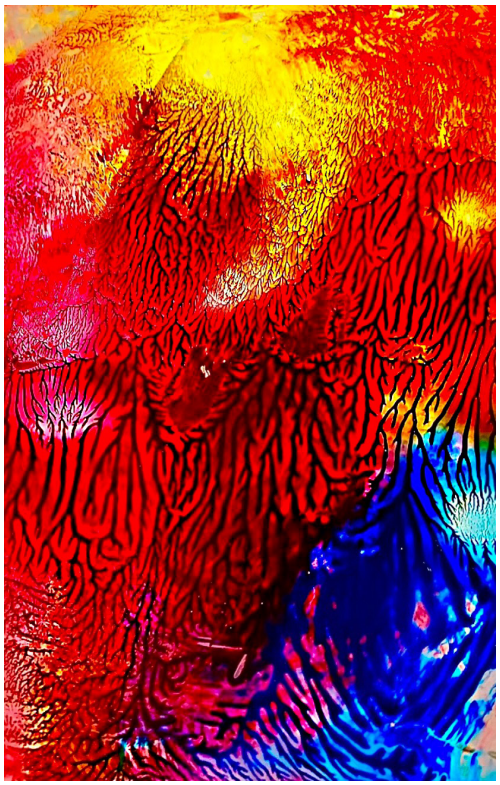

Emre ÇAÇAK

Emre ÇAÇAK

Bilimin Toplumsal Sürgünü

Şeyma ATEŞ

Sürgün temelinde insanlığın varoluş nedeni olarak görülebilir. Varoluşun temelinde yatan sürgün en baştan beri insanın kaderini belirlemektedir. Dini kaynaklarda da bahsedilen gerçek topraklardan sürgün edilen insan, kaderini dünya üzerinde yeniden şekillendirmiş ve kendi toplumsal kuralları ile yaşamaya çalışmıştır. Toplumu belirli bir yaşam düzeni sağlayan[1], bireylerin kişisel ve sosyal gelişimini destekleyen ve bunun için çeşitli görünmez kurallara sahip olan insan toplulukları olarak ele alabiliriz. Bu toplumsal ilerleme zaman içerisinde görünmez ama katılaşmış kendi normlarına sahip olacaktır. Toplumun sahip olduğu bu normlar ile yaşayan kişiler kendileri arasında farklı olanı kabul edemez ya da toplum zamanla bu farklılıkları bastırmaya çalışacaktır.

Toplumların sahip olduğu otoriteler, dini kurallar, siyasi nedenler vb. ahlaki düşünceleri toplumu yöneten kişilerce korunmaktadır. Toplum yöneticileri süreç içerisinde farklılıkları bastırmaya çalışır ve uyumsuz olan düşünceyi, suçluyu ya da toplumu tehdit ettiği düşüncesine sahip kişileri zaman içerisinde sürgüne mahkum eder. Belirli bir otoriteye sahip olan toplum otorite karşıtı her alanda görüşü sürgün etmeye meyilli olacaktır. Çünkü temelde sürgün kişinin kendi ile hesaplaşması ve yapılanlardan bir neden çıkarmasıdır fakat zamanla toplumsal bir ceza olmuştur. Aslında insan ilk sürgünü öğrenmiştir ve bu gerekçe ile insanın kendine verdiği ilk cezada kendi sürgünüdür.

1 "Sürgün", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 5 Aralık 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/surgun

Sürgün yalnızca yer değiştirmek değil, kişiyi toplum içerisinde kendi sürgününü yaratmasını da neden olmaktadır. Bu toplumun kişi üzerindeki psikolojik etkisinden kaynaklanmakta.

Toplumdan ayrı düşünen kişiler zamanla yargılamalardan kaçarak kendi zihni içerisinde yarattığı zindanda ya da kendi özgürlük dünyasında yaşayarak toplumu reddeder ve yalnızca kendine hizmet eder. Halbuki bilim özgürleşmekti.

Bilim evreni ve evrende gerçekleşen olguların tümünü açığa çıkarmayı amaçlayan ve doğaya, insanlığa hizmet eden bir alandır. Bilim özgürlüğü ve özgürlüğe giden yolda insanlığın en büyük yardımcısıydı. Fakat bilimin başvurduğu yollar ve açığa çıkardığı birçok fikir, düşünce, yapı ve gerçekler belirli toplumlarda hoş görülmemiştir. Bilimin sunduğu hizmet ve gerçekler sonucunda toplum bu gerçeklere oldukça zalim yanıtlar vermiştir. Bunun en büyük örneği ünlü filozof ve matematikçi Pisagor ve öğrencilerine yapılanlardır. Yaşadığı döneme göre oldukça yenilikçi ve ileri görüşlü olan Pisagor ile öğrencileri bu hizmetlerinin karşılığını canları ile ödemesi gerekti. Rönesans felsefesinin ileri gelen gök bilimcilerinden biri olan Giordano Bruno gittiği her toplumda dinsizlikle suçlanarak kovulmuş ve yakılarak idam edilişi, ölümü sırasında bile insanlığa hizmet eden ünlü kimyager Antoine Lavoisier giyotin ile idamı, Marie Curie'nin omuzlarına yüklenen büyük yalnızlık gibi birçok yalnızlaştırma ve elem olaylara toplum, insanlık tarihi boyunca benzeri birçok filozof ve bilim insanının yitip gidişine şahit oldu. Galileo, Newton, Darwin, Bacon vb. birçok döneminin önemli kişilikleri düşünceleri nedeni ise toplumdan soyutlanarak toplumdan sürgün edildiler, kimileri idam, kimileri intihar kimileri ise kendi içerisinde bir dünyaya sürgün edildi. Döneminin görüşlerine aykırı olarak bilimi savunan ve kendi meslektaşları arasında görmezden gelinerek fikirleri örselenmiş ve omuzlarına yalnızlık yüklenmiş olan bilim kadınları da toplum içerisindeki psikolojik sürgüne maruz kaldı. Her dönem gerçekleşen bu elem hadiseler nedeniyle belki de döneminin en iyi bilim insanı ya da filozofu olabilecek birçok gencin de önleri kesilmiş oldu. Çünkü toplum kendinden farklı düşünmenin suç olacağını gösterdi.

Halbuki toplum kendini koruduğunu düşünürken yaptıkları zalimce eylemler sonucunda insanlığın ilerlemesinde ve gelişmesinde büyük bir engel olarak karşımıza çıktı. Sürgün adı altında toplum düzenini sağlamak isteyen otoriteler toplum ilerleyişinin önüne ancak set kurmuşlardır. İnsanlık kadar eski ve insanlığın en zalim suçlarından biri olan sürgün yalnızca suçlulara uygulanmadığı için cehalet insanlığın karabasanı gibi var olmaya devam etti. Halbuki gerçek suçlularla topluma hizmet edebilecekler ayrıştırılsaydı günümüz toplumları nasıl olacaktı hayal etmesi güç değil.

Ne yazık ki otoriteler, devletler, siyasiler, din adamları toplumda ilk sürgün ettikleri kişiler her zaman düşünürler olmuştur[2]. İnsan varoluşundan dönemin kendi yöneticileri, din insanları topluma kabullendirdikleri fikirler ile toplumu sömürge haline getirmiş ya da gücü bu yolla ellerin tutabilmişlerdir. Bu nedenden dolayı toplumda kendileri tehdit eden ya da toplumu düşünmeye ve sorgulamaya iten davranışlarda suç sayıldı.

Tabi toplumun kendi içerisinde gerçekleştirdiği sürgün eylemleri kadar devletleri diğer devletlere uyguladığı sömürgeci yaklaşım ve toprak sevdası nedeniyle birçok toplum vatanından sürgün edildi. Üretim yapabilecek ve kendi toplumunda bilimi, edebiyatı, felsefeyi ilerletecek topluluklar yaşamak için çalışmaya mecbur bırakıldı.

Tarih birçok insanlık suçu olan sürgünlere şahit olmuştur. Bunlar, Çerkes Sürgünü olarak bilinen 1556 yılında Çarlık Rusya'nın Çerkesleri sürgün etmesi[3], Mart Sürgünü olarak bilinen Sovyetlerin baltık ülkelerinde sürgün ettiği insanlar, II. Dünya savaşında Nazilerin sürgün ettiği ve birçok bölgede gerçekleşen sürgünlerde içerisinde kadın, çocuk demeden onlarca doktor, düşünür ve bilim insanında dahil olduğu sürgün ve katliamlar, 1944 yılında Ahıska Türklerine yapılan zorlayıcı sürgünler[4] ... Her bir sürgün birçok toplumun refahı ve huzurunu bozmuş, zorla göç eden toplulukların yal-

2 Kemal Timur, "Bilinmez Diyarın Garîb Misafiri: Sürgün Ve Bireye Etkisi", *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* (2017): 26-34.

3 "Dünya Ahıska Türkleri Birliği | Coğrafya Tarihi", DATÜB, erişim 5 Aralık 2022. http://www.datub.eu/ahiska-cografya-tarih

4 "Dünya Ahıska Türkleri Birliği | Coğrafya Tarihi".

nızca hayatta kalmalarına zorlayarak toplumların üretimini ve ilerlemelerini engellemişlerdir. Toplumların kendi içlerinde ki güç kavgası toplumları insanlık suçlarına iterek insanlığın ilerlemesine engel olmuştur.

Siyasi, sosyal, ahlaki, dini vb. nedenler öne sürülerek yapılan sürgünlerde ise toplum kendi içerisinde doğru kabul ettiği normlar karşısında duranları ne yazık ki toplumundan uzaklaştırılmaktadır. Yalnızlaştırılan kişi ve topluluklar bazı zamanlarda bizlere günümüze oldukça önemli edebi ve tarihi eserler bırakarak geçmişin acımasızlığına ve yapılan suça tanıklık etmemizi sağlamaktadır.

Fakat gerçekleşen elem hadiseler nedeniyle insanlığı sürekli olarak geri bir ilerleyişine neden oldu. Toplumlar bilime ve sanata yönelecekleri yalnızca öğrenme çağında ki insanların geçim ve yaşam korkusu ile bırakılması insanlığın gölgesi gibi peşinden sürüklendi.

Toplumsal normlar ve insanlık yüzlerini düşünmeye, bilime, sanata, felsefeye ve öğrenmeye yüz çevirdikleri andan itibaren ilkelleştiler. Aslında bu yüz çeviriş bilgi ve sanatın topluma karşı uyguladığı sürgündü. Kendisine önem verilmeyen bilim zamanla toplumu cahilliğe sürgün ederek en başından beri insanlığı terbiye etmeye çalışıyordu. Eğer ki toplum ne zaman yüzünü bilime, felsefeye, sanata ve öğrenmeye dönerse işte o zaman insanlığın cehalet sürgünü bitecektir. İnsanlığın en büyük sürgünü cehalet iken, bulunduğu toplumsal kavgalar içerisinde yitip giden yaşamlar ancak geleceğin karanlık prangaları olarak kalacaktır.

Ezgi SUKÜN

KAYNAKÇA

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Sürgün". Erişim 5 Aralık 2022, https://islamansiklopedisi.org.tr/surgun

Timur, Kemal. "Bilinmez Diyarın Garîb Misafiri: Sürgün Ve Bireye Etkisi", *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* (2017): 26-34.

DATÜB. "Dünya Ahıska Türkleri Birliği | Coğrafya Tarihi". Erişim 5 Aralık 2022. http://www.datub.eu/ahiska-cografya-tarih

Bir Sürgün Biçimi Olarak Sansür

Zuhal YERLİKAYA

Özgürlük, insanlık için her zaman önemli bir kavram olmuştur. Geçmişten günümüze kadar baktığımızda, tarihin her döneminde insanoğlu özgürlükleri için savaşmıştır. Gerek sömürgeci bir devletin himayesine girmemek için, gerekse başlarında bulunan devletlerin, vaat ettikleri özgürlüğü toplumlarına sunmadıkları için, hatta 'özgürlük' adı altında uygulanan birçok yaptırımı def etmekten için savaşmıştır. Sık sık karşımıza çıkan "demokratik hukuk devleti" kavramında ve demokratik hukuk devletlerinin yapılarında, güvenlik ve özgürlük birbirlerini tamamlayıcı unsurlardır.

Güvenliğin esas amacı da özgürlükleri güvence altına almaktır.[1] Bahsettiğim özgürlük savaşı yalnızca bir himaye altına girmeye karşı değil, "ifade özgürlüğü" denilen kavramın, devlet tarafından yanlış yorumlanmasına karşı verilen bir savaştır da aynı zamanda. Peki, nedir "ifade özgürlüğü"?

İfade özgürlüğü, felsefi anlamda düşüncenin ortaya çıkışı, bilginin üretilmesi ve paylaşılabilmesi gibi unsurları da içinde barındırmaktadır.[2] İnsan Hakları Beyannamesinin 10. maddesinin 1. fıkrasındaki 'İfade Özgürlüğü' şöyle tanımlan-

1 Zühtü Arslan, "11 Eylül Sonrasında Yeni Güvenlik Anlayışı, İnsan Hakları ve Demokratik Kolluk." *Polis Bilimleri Dergisi* 8, no.2 (2006): 121-136.
2 Adnan Küçük, "İfade Hürriyetinin Unsurları", *Liberal Düşünce Topluluğu*, (2003), 5.

mıştır: "Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir".[3] Bu tanımdan yola çıkarak çağdaş demokratik toplumların özgürlük söyleminin temelinde yatan ifade özgürlüğü kavramı, basın özgürlüğünü de içine alacak şekilde yorumlanabilmektedir.

Yine, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinin 1. fıkrasında yer alan, "Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar."[4] cümlesinden anlaşılacağı üzere, ifade özgürlüğüne dair kısıtlamalar toplumun haber alma hakkını da kısıtlayabilmektedir.

Yukarıdaki tanımlara baktığımızda düşünceleri ve kanaatleri açıklamanın, duyurmanın ve yaymanın en önemli yollarından biri basındır. İnsan Hakları Beyannamesine göre haber verme ve alma özgürlüğü insanın temel hak ve özgürlüklerinden biridir. Öte yandan, ülkelerde uygulanan 'sansür' uygulaması yalnızca basını kısıtlamak değil, aynı zamanda insan haklarını da gasp etmektedir. Bunların haricinde basının özgürlüğü kendi içinde üç temel hakkı barındırmaktadır. Bunlar; habere ulaşma hakkı, haberleri, düşünce ve görüşleri yorumlama, eleştirebilme hakkı, haber ve görüşleri yayınlayabilme, dağıtabilme hakkıdır.[5]

Demokratik toplumlarda basının en önemli görevi, kamu yararını ilgilendiren olay ve konularda haber ve bilgi vermek, açıklamalar yapmak, eleştiri ve değer yargıları sunmak suretiyle toplumu aydınlatmak ve kamuoyu oluşturmaktır.[6] Basın, elinde kamuoyu yaratma, toplumu güdüleme, topluma görüş ve düşünce aşılama, toplumu her türlü siyasi, ekonomik, bilimsel, edebi ve sanat olayları hakkında yönlendirmek, her türlü haksızlığı, yolsuzluğu ve usulsüzlüğü ortaya çıkarma gibi görmezden gelinemeyecek güçlere sahiptir.
Oldukça etkili ve önemi olan bu güçler karşısında iktidar ve muhalefet tarih boyunca gücünü sürdürmek, varlığını korumak ve toplumu daha iyi manipüle edebilmek için medyayı kullanmaya kayıtsız kalmamıştır. İktidarın elinde bulunan medyaya, yasalar ve kısıtlamalarla müdahale edilmiş, iktidar karşıtı haberler yapıldığında ise gazeteciler cezasız bırakılmamıştır. Hapis, müebbet hapis, sürgün ve sansür hatta suikast gibi yollarla gazetecileri yıldırmaya çalışmışlardır. Gazetecilerin doğru olan haberlerin, toplumun bilmesi gereken yolsuzluk ve adaletsizlikleri topluma bildirmemesi için ellerinden geleni artlarına koymamışlar, her türlü kısıtlamayı kendilerine reva görmüşlerdir.

Gazetecilerin karşılaştıkları tehlikelerden en önemlisi elbette suikast ve ölümdür ancak iş bu raddeye gelene kadar güç sahipleri ilk önce 'sansür' uygulamasına başvurmuşlardır. Sansür, Platon döneminden beri sık sık karşılaştığımız bir uygulamadır. Her ne kadar basın özgürlüğü demokratik toplumlarda görülse de, demokrat veya faşist bir rejim olsun olmasın devletler sansüre başvurmuşlardır. Yalnızca medya ve basın üzerinde değil sanata ve sanatçıya da uygulanmıştır. Öyle ki bazı konularda gazeteciler bile sansüre kurban gittiklerini fark edememişlerdir. En doğal hakkımız olan özgürlük, devletler tarafından 'kısıtlı özgürlüğe' dönüşmektedir.

Sansürün dar ve geniş olmak üzere iki tarifi bulunmaktadır. Dar anlamıyla sansür, herhangi bir haber, fikir ya da sanatsal bir ifadenin yayınlanmadan önce devletin yetkili organları tarafından muayeneden geçirilmesi, zararlı görünen yerlerinin kırpılarak onaylanması ya da hepten yasaklanması anlamına gelir. Ancak geniş anlamıyla, yayımlanmadan önce bir muayene söz konusu olmadığı hallerde bile, devletin her türlü baskısını ve ifadeyi engelleyici yasaklamalarını ifade eder.[7]

Sansür yalnızca devlet tarafından uygulanan bir şey olmaktan çıkmış ve hayatımıza öyle

3 İnsan Hakları El Kitabı, 2018, s.10
4 İnsan Hakları El Kitabı, 2018, s.10
5 Sulhi Dönmezer ve Köksal Bayraktar, *Basın Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2016), 225.
6 Mehmet Beşir Acabey, "Basın Özgürlüğü ve Bu Özgürlüğün Bir Sınırı Olarak Kişilik Hakkı". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 8, (2013), 4.
7 Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, (2014), 21-49.

yerleşmiştir ki, artık sadece gazeteciler değil, bir şeyler paylaşmak isteyen vatandaşlar (gerek internet gerek yazılı basın) farkında olmadan otosansür uygulamaya başlamışlardır. Henüz sansürü kabullenememişken ortaya çıkan bu eylem, düşünce özgürlüğüne oldukça kısıtlayıcı bir şekilde müdahale etmektedir. Sosyal medyada son zamanlarda artmaya başlayan linç kültürü de kişilerin otosansür uygulamaya yatkın hale gelmesinin sebeplerinden birisidir.

Otosansür ise şöyle özetlenebilir; açık bir baskı olmadan, başkalarının hassasiyetlerine saygı göstererek, herhangi bir makamın ve yetkili kurumun engellemesi olmadığı halde, kişinin kendi çalışmalarını (blog, kitap, film veya diğer anlatım araçları gibi) sansürleme veya sınıflandırması eylemidir.[8] Otosansür, başkalarının fikirleri hakkında bilgi sahibi olan bir kişinin, kendi fikirlerini açıkça ifade etmekten kaçınmak yönünde, bilinçli olarak verdiği bir karar olarak kavramsallaştırılmıştır.[9]

Sansür, otosansür ve daha birçok kısıtlayıcı eylem sadece medyayı ve basını kontrol ediyor gibi gözükse de durumun sonuçlarına bakıldığında bütün toplumu kontrol etmektedir. Yıllardır süregelen 'medya gücün elinde olmalı' anlayışı altında devlet iktidarları insanları diledikleri gibi yönlendirmekte ve kamuoyu oluşturmaktadır. Bütün suç ise medyaya, basın mensuplarına, gazetecilere yüklenmektedir. Oysa günümüzde, özellikle kendi ülkemizde, medya sektörü tekelleşmiş, başlı medya gruplarının tarafları alenen ortaya çıkmıştır. Gazeteciler toplum yararına değil, bünyesinde bulundukları medya gruplarının yararlarına çalışmakta zorlanmaktadırlar. İktidarın elinde olan 'sansür' uygulaması git gide medya gruplarının eline de geçmektedir ve bu oldukça büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Sansür yalnızca yazılan metinlerde kullanılan kelimeler, metnin teması ve konusu, metnin içinde geçen isimlere uygulanıyor olarak bilinmekte fakat iktidar tarafından uygulanan 'sansür' farklı şekillerde de hayatımıza yansımaktadır. Daha somut bir şekilde ele alırsak; meslekten men edilme, yazılan yazıları hiçbir gazetenin kabul etmemesi ve yayınlanmaması, güvenilir olmayan kaynak olarak etiketlenerek toplumdan dışlama, gazeteciler ve medya grupları tarafından iz bırakacak kadar büyük bir linçe uğrama ve sürgün edilme gibi birçok 'sansür' uygulaması kullanmaktadır. Sürgün, geçmişteki döneme nazaran günümüzde tercih edilen bir sansür uygulaması olmasa da devlet 'sansür' kavramını kullanarak insanları 'kısıtlı özgürlüğe' sürgün etmektedir.

KAYNAKÇA

Acabey, Mehmet Beşir. "Basın Özgürlüğü ve Bu Özgürlüğün Bir Sınırı Olarak Kişilik Hakkı". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 8, (2013): 1-54.

Arslan, Zühtü. "11 Eylül Sonrasında Yeni Güvenlik Anlayışı, İnsan Hakları ve Demokratik Kolluk". *Polis Bilimleri Dergisi* 8, (2006): 121-136.

Ataman, Bora. "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, (2014), 21-49.

Dönmezer, Sulhi ve Bayraktar, Köksal. *Basın Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2016.

Hayes, Andrew F, Carroll J. Glynn ve James Shanahan. "Validating the Willingness to Self-Censor Scale: Individual Differences in the Effect of the Climate of Opinion on Opinion Expression", *International Journal of Public Opinion Research*, Volume 17, Issue 4, (2005): 298-323.

İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, AİHS İnsan Hakları El Kitabı, erişim 2020, https://inhak.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/aihs-insan-haklari-el-kitaplari29042020060327

Küçük, Adnan, "İfade Hürriyetinin Unsurları", *Liberal Düşünce Topluluğu*, (2003), 5.

Vikipedi. "Otosansür". Erişim 27 Şubat, 2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/Otosans%C3%BCr

8 "Otosansür", Vikipedi, 27 Şubat 2021. https://tr.wikipedia.org/wiki/Otosans%C3%BCr

9 Andrew F. Hayes, Carroll J. Glynn ve James Shanahan, "Validating the Willingness to Self-Censor Scale: Individual Differences in the Effect of the Climate of Opinion on Opinion Expression", *International Journal of Public Opinion Research*, Volume 17, Issue 4, Winter 2005, 298-323.

Dil, Kültür ve Politika Bağlamlarında Türk Dünyası

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU ile Röportaj

Röportör: İrem BAYRAKTAR

Davetimizi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz hocam. Sürgün teması denildiğinde akla gelen ilk isimlerden olduğunuz için sizinle röportaj yapmak bizler için mutluluk verici.

Çok teşekkür ederim.

1- Türklerin, geçmişteki konargöçer hayatlarının bir sonucu olarak Türkistan'dan Anadolu'ya, hatta Avrupa içlerine dek yayıldıklarını görüyoruz. Keza bugün de Türk milleti oldukça geniş bir coğrafyada varlığını sürdürüyor. Türklerin, böylesine geniş bir coğrafyada var olmaları, Turan yahut Türk birliği ideallerinin pratikteki bir engeli olarak düşünülebilir mi?

Öncelikle Türklerin yeryüzünün çok geniş bir kısmına yayılmalarının sebebi konar göçer olmaları değildir. Bu atlı bozkır geleneğinin bir sonucudur. Harvard Üniversitesinde konar göçerler hakkında büyük araştırma yapmış olan Thomas J. Barfield'a göre dünyada beş çeşit konar göçerlik/

göçebelik vardır.[1] Bu beş tür birbirlerinden oldukça farklıdır. Bunun sebebi de kullandıkları araçlardır. Örneğin Afrika sahrasında olan göçebelik daha çok deve ağırlıklıdır, yakın doğuda ise daha çok koyun araç olarak kullanılır. Ortadoğu'da ise bunların yerini eşek vs. alır. Tibet tarafında olan göçebelikte lama, Güney Asya'da ise öküz ve sığır vardır. Sonuncu olan göçebe sınıfı ise atlı olandır. Barfield'ın savına göre bu son göçebelik diğerlerinden at gibi hızlı bir hayvanın kullanılması bakımından ayrışmıştır. İkinci Dünya Savaşına kadar dünyada at hâkim bir güçtü. Atın hızından dolayı uzak mesafelere kısa zamanda gidilebiliyor ve savaşlarda etkili bir hayvan olduğu için savaşlar kazanılıyor, bunun sonucunda devletler kuruluyor. Barfield'ın teorisine dayanarak şunu söyleyebiliriz: Genellikle Türkçe konuşan göçebeler çok uzun bir coğrafyada çok sayıda devlet kurarak gittikleri yerleri yurt haline getirdiler. Bu da dolaylı olarak atların savaşlardaki başarısından kaynaklanan bir hakimiyettir. Sonuç olarak Türklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmalarının sebeplerinden birisi at gibi güçlü, hızlı ve çevik bir hayvana sahip olmalarıdır.

İkinci olarak dünyada yirmiden fazla Türkçe ve/veya Türkçeden türemiş diller konuşuluyor. Baltık Denizi kıyılarından Mançurya'ya, Sibirya'dan Suriye ve Irak'a, Hindistan'dan Çin'e, Ural Dağlarının batısına kadar birçok yerde Türk dilleri konuşuluyor. Artık saf bir gen olarak hiçbir millet kalmasa da buralardaki insanlar dile dayalı olarak Türk milletidir. Bakın İngilizler, Almanlar vb. toplumlar ırk değildir, millettir. On dört, on beşinci yüzyıllardan sonra Avrupalılar dünyanın pek çok yerini sömürgeleştirirken bu ırk teorisini ortaya attılar. Buna göre dünyada üç ırk vardır: beyaz ırk, kara ırk ve sarı ırk. Beyaz ırk Avrupalılardır ve üstünlerdir, diğer iki ırk alt ırklardır. Bu tamamen bir sömürgeci zihniyetidir ve günümüzde ise bu ırk teorisi tamamen çürütülmüştür. Ben de 2013 yılında gen testi yaptırdım ve dünyanın dokuz farklı bölgesinden gen taşıdığımı öğrendim. Anladığımız şekilde süregelen ırk teorisi İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan ırk araştırmalarıyla çürütüldü. Hâlâ ırk ve millet kavramlarını karıştırabiliyoruz. Yukarıda saydığımız bölgelerde dile ve kültüre dayalı bir sosyal topluluk olarak Türklük vardır. Özbeklere Özbek demek, Tatarlara Tatar ve Uygurlara Uygur demek onların Türk olmadıkları anlamına gelmiyor. Türklük daha geniş ve kapsayıcıdır. Bunları anlatarak başlamak istedim çünkü birçok kişinin aklında ırk mefhumu hakkında karışıklık var.

Sorunuzun ilk kısmını anlattım. Buradan sorunuzun can damarına, ikinci kısmına gelelim. Hem evet hem hayır diyebilirim. Bugünkü Türk dünyasına şöyle bir bakalım. Bağımsız yedi devlet var; Türkiye Cumhuriyeti ve bir de tam tanınmamış olsa da Güney Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ondan sonra Birleşmiş Milletler tarafından tanınan altı devlet; Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan. Herkes neden Tacikistan'ı da ele alıyorsun diye soruyor fakat Tacikistan'ın üçte biri Özbekler 'den oluşuyor. Artık Orta Asya Türkistan coğrafyası içinde onları da sayabiliriz. Demek ki yedi tane bağımsız devlet var. Bunun dışında çeşitli özerk cumhuriyetler de var. Bugünkü Rusya Federasyonu'nda çok sayıda genel olarak Türk dediğimiz özerk cumhuriyetler var: Tataristan Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Çuvaş Cumhuriyeti... Bundan sonra Kafkasya'da Karaçay, Balkar, Kumuk var, Dağıstan var orada Kumuk Türkleri ve bir de Nogaylar var demek ki onlarda özerk cumhuriyetler içinde. Bir de Çin'de Doğu Türkistan dediğimiz özerk cumhuriyet var. Bunların bazıları kâğıt üstünde. Örneğin Doğu Türkistan, şimdiki adı ile Uygur Özerk Bölgesi artık kâğıt üstünde ama bir anlamı kalmamış. Bu özerk cumhuriyetlerin cumhurbaşkanları vardı ve Sovyet zamanında verilmişti. Putin onları ortadan kaldırdı ve Kırım'ı aldıktan sonra bütün Rusya Federasyonu'nu dokuz büyük parçaya böldü. Böylelikle devlet bir valiliğe bölünmüş oldu ve bu valiliğin içinde birkaç özerk cumhuriyet vardı. Demek ki onların da özerklikleri anlam kazanmadı. Çünkü beş-altı cumhuriyetin kendi iç parlamentosunu bile Moskova'dan, Putin'in tayin ettiği valiler idare ediyor. Ayrıca Putin, Sovyet zamanında onlara verilmiş olan anadil eğitimlerini durdurdu ve tamamen Rusçaya geçti. Bu gösteriyor ki Rusya Federasyonu'ndaki Türklerin artık dilleri de tehlike altında. Doğu Türkistan'da bulunan Uygurlar ve Kazaklar da tehlike altında. Ayrıca kâğıt üzerinde bile olsa özerklikleri olmayan topluluklar var. Mesela İran'ı ele alalım. İran'da Güney Azerbaycan dediğimiz bölgede otuz beş milyon (kendine Türk diyen) Azerbaycanlılar yaşıyor. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ise yedi milyon, düşünebiliyor

1 Thomas J. Barfield, *The Nomadic Alternative* (Prentice Hall, 1993).

musunuz? Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yalnızca yedi milyon Azerbaycanlı var ancak güneydeki İran'da herhangi bir özerklikleri olmayan otuz beş milyon Azerbaycanlı var. Kuzeydoğusunda ise iki buçuk milyon Türkmen var. Türkmenistan'da beş milyon Türkmen var ama İran bölgesinde iki buçuk milyon Türkmen var. Bu iki buçuk milyon Türkmen'in de bir özerkliği yok. Ayrıca İran'da Kaşkaylar, Şahsevenler, Horasan ve Halaçlar var ve hepsi değişik Türk dillerini konuşuyorlar. Onların da maalesef özerklikleri yok. Bir de Litvanya'da Karay Türkleri var, onlar iki yüz kişi kalmış. Onların içinde on - on beş kişi bu dili konuşabiliyor. Artık onların dili yok olmak üzere. Karayca çok önemli bir Türk koludur. Bu yok oluşu engellemek adına ben de yakın bir zamanda çevrimiçi Karayca derslerine başladım.

Timur Kocaoğlu, 1947 yılında İstanbul'da doğdu. Babasının görevi nedeniyle ilkokula Pakistan'da, Convent High School adlı İngiliz okulunda başladı. İlkokul dördüncü sınıfta İstanbul'a döndü ve liseyi de İstanbul'da bitirdi. Lisans öğrenimini 1971 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamladı.

Şimdi bu duruma şöyle bir baktığımız zaman o arzu edilen "Turan" veya "Türk birliği" nasıl kurulsun? Dediğimiz gibi sadece yedi tane bağımsız Türk ülkesi var. Kıbrıs'ın da durumunu biliyorsunuz. Şu anda içişlerinde bağımsız ama daha dünyada tanınmamış bir şekilde varlığını sürdürüyor. Bu birliğe dair bir de demokrasi sorunu var. Bütün Türk cumhuriyetlerinde, buna Türkiye de dahil, şu sıralar birbirinden ayrı demokrasi sorunları var (Bunun ayrıntısına girmek istemiyorum).

Böyle bir durumda siz nasıl birlik kuracaksınız? Avrupa Birliği'ni örnek alalım: Avrupa ülkeleri demokrasi ile bir araya geldiler ama yine de İngiltere oradan ayrıldı. Çünkü İngiltere oldukça bağımsız devletler topluluğu, bir konfederasyon istiyordu ama Almanya ve Fransa buna karşı çıkarak daha toplu bir Avrupa Birliği isteyince İngiltere Brexit dediğimiz süreç ile AB'den ayrıldı. Avrupa Birliği ülkeleri, demokratik ülkeler olsa bile anlaşamadıkları için güçlü bir birlik oluşturamadılar. Peki nasıl bir Türk birliği kurulacak? Hayal edebiliriz bunu, düşüncesi de güzeldir ama bu kadar geniş bir coğrafyada bu birliğin kurulması çok pratik değil.

Rusya Federasyonu'nda Putin'in diktatörlüğü rejimi altında Ukrayna'ya neler yapıldığını gördük. Şu anda Ruslar kendi ülkelerinden, savaştan kaçıyorlar çünkü Putin onları cepheye sürecek. Yüz elli bin kişilik ordu kaybı var. On sekiz ile elli beş yaş arasındakileri tekrar askere alma kampanyası açıldı ve insanlar artık Rusya'dan kaçıyorlar. Fakat kaçamayanlar da var ve bunlar Türkler, Tatarlar, Başkurtlar... Putin aynı şekilde Kırımı işgal etti ve bu sefer Kırım Türkleri zorla alınıp Ukrayna'ya gönderilecek. Görüyor musunuz nasıl büyük bir soykırım yoluna giriliyor. Sonra bir de Çin egemenliği altındaki Doğu Türkistan var: oradaki Uygur, Kazak ve başka Türk topluluklarına karşı tarihte görülmemiş bir baskı ve soykırım sürüyor. Doğu Türkistan'daki Uygurlar Kazakların durumu düzeltilemeden Türk birliğinden nasıl söz edebiliriz?

Buradaki engel Türklerin dağınık olmasından ziyade çeşitli devletler altında yaşamasından kaynaklanır. Mesela İran'ı ele alalım, oradaki Türklere hiçbir zaman özerklik izni verilmeyecektir. Geriye kalıyor Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye. Fakat bu ülkelerin biraz daha demokratik bir duruma da kavuşması lazım. Nihayetinde benim düşüncem önce kendi evimizi düzeltmemiz yönünde. En başta Türkiye'nin kendine bir çeki düzene vermesi gerekir. Bundan sonra ilerde elbette bir Türk birliği olur ve olması da gerekli. Gerekli olan kısım daha çok ekonomik işbirliği yanında sanat, edebiyat ve kültür alanlarında gerçekleşmesi gereken birliktir.

Şu anda Türk Birliği Teşkilatı var. Güzel bir gelişme ancak onun etkinliğini artırmak geliştirmek gerekir. Bu yüzden maalesef benim birinci sorunun ikinci kısmına vereceğim cevabım biraz olumsuz. Türklerin geniş coğrafyada çeşitli devletler, rejimler altında olmaları, demokrasi konusunda ciddi sorunları olmaları ve değişik devletlerin egemenliğinde yaşamaları böyle bir birliğin olmasını belki çok uzak bir geleceğe bırakacak denli önemlidir.

2- SSCB'den önce "Türkistan" olarak bilinen bölgenin günümüzde "Orta Asya" diye bilinmesi; Sovyetlerin, Türklüğü sürgüne gönderme çabasının bir aracı mıydı? Türkistan'daki Türk varlığı, SSCB için nasıl bir engel teşkil ediyordu?

Bu soruya da hem evet hem hayır yanıtı vereceğim. Birinci olarak Türkistan, Orta Asya bölgesinin tarihi bir adıdır ama siyasi bir adı değildir. Çünkü geçmişte Türkistan özerk hükümeti girişimi oldu fakat bu girişim başarısız oldu ve tarihte Türkistan diye bir devlet kurulmadı. Bu girişim yani Türkistan Muhtariyet Hükümeti, 1917'de kurulup 1918'de Bolşevik Kızıl Ordu tarafından yok edildi. Türkiye de aynı şekilde sadece 1923'te kuruldu. Ondan önce Osmanlı Devleti vardı, biliyorsunuz. Şimdi Osmanlı da bir Türk Devleti idi fakat Türkiye, 1923'te Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Atatürk tarafından kuruldu. Bunları ele aldığımızda da Orta Asya adı da çok eskiden beri kullanılıyor. Hatta merkezî Asya dediğimiz Central Asia, Orta Asya dediğimiz Middle Asia Avrupa literatüründe on altı ve on yedinci yüzyıllarda kullanılan bir tabirdi. Hatta Arap tarihlerinde ve Arapçada Asia Alwusta ve Farsçada Asiyayi Miyane, Orta Asya'yı karşılıyordu. Yani Orta Asya aslında Sovyetlerin icat ettiği bir terim değildir. Fakat Sovyetler 'Türkistan' adının bu bölge için kullanılmasını istemediler ve onu yasaklayarak Orta Asya terimini kullandılar. Ayrıca Sovyetler 'Orta Asya' terimini sadece güneydeki Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan için kullanıp geriye kalan kısım için Kazakistan'ı kullandılar yani Orta Asya'yı ikiye böldüler: 'Orta Asya ve Kazakistan' diyerek. Bu durumda etken olan nedenlerden birisi dediğim gibi Orta Asya'da tek bir devlet birliği olmayışıydı.

Biliyorsunuz en eski Türkler olarak Hunlar vardı. İskitler, Sakalar ve daha sonra Hunlar ve Göktürkler de vardı. Fakat Hunlar ve İskitlerde Türk adı kullanıldı mı kullanılmadı mı onu bilmiyoruz çünkü elimizde fazla yazılı kaynak kalmadı. İskitlerden kalan sadece tek bir cümle var, o cümleyi de bugün çeşitli Türkologlar çeşitli şekilde yorumluyorlar, henüz bir anlaşma sağlanamadı. Aynı şekilde Avrupa'ya giden Attila Hunları konusunda Bizans kaynaklarından alınan boylar vs. hakkında bilgilerimiz var ama Türk adı hiç geçmiyor. Asya Hunları konusunda da Çinlilerin milattan önceki dönemlerde yazdıkları kitaplar var. Hun devrinde Çin'de de Han sülalesi vardı. Hunlar ve Hanlar birbiriyle hem savaştılar hem de ticaret ilişkilerinde bulundular. Bu yüzden Çin kaynakları çok geniş. Çin kaynakları o dönemde Göktürklerden Hunların devamı olarak bahsediyor fakat Hunlar için Türk ifadesini kullanmamış. İlerleyen zamanlarda Çinliler Göktürklerden söz ederken onların Türk olduklarından kesin olarak bahsediyorlar. Buradan varmak istediğim nokta Göktürklerin belki de tarihte 'Türk' adını kullandıkları ilk Türk devleti olduklarıdır. Çünkü hem Türk yazılı kaynaklarında hem de Çin kaynaklarında onlardan Türk diye söz ediliyor. Göktürk Devleti 552 yılında kurulan bir devlet ve 740 yılına kadar yaşıyor. Bu iki yüz elli yıllık devletin ortasında elli yıllık bir Çin egemenliği var. Tekrar bağımsızlıklarına kavuşarak II. Göktürk Devleti'ni kuruyorlar. Göktürklerden sonra Uygur Devleti kuruluyor, daha sonra Karahanlı Devleti, arada 150 yıllık bir Moğul egemenliğinden sonra Timurlu İmparatorluğu ve sonra çeşitli hanlıklar kuruluyor. Bu arada Oğuzlar gidiyor İran'da Selçukluları kuruyorlar, sonra Anadolu'da beylikler devam ediyor ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu kuruluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî kaynaklarında Türk adı kullanılmıyor. Biz Türkçe konuştukları için Türk devleti diyoruz. Aslında Osmanlı devletinin gerçek adı "yüksek devlet" anlamına gelen Devlet-i Aliyye idi. Avrupalılar Osmanlılara "Turkiya" diye bahsederlerdi. Bu "iya" eki ülke anlamında kullanılıyordu. Bizler de bu kelimeyi 'Turkiya'yı Türkiye yaptık.

Lisans öğrenimi sırasında Arap-Fars Filolojisinden Fars Dili ve Edebiyatı sertifikası da aldı. Kendisine sağlanan burs imkânı ile Columbia Üniversitesine gitti. Bu üniversitede 1977 yılında Master of Arts ve 1979 yılında Master of Philosophy derecelerini kazandı. Aynı üniversitede, 1982 yılında tamamladığı doktora tezi, "National Identity in Soviet Central Asian Prose Fiction of the Post-Stalin Period: 1953-1982" başlığını taşımaktadır.

Bazı kimseler kaynaklara, bulgulara dayanmadan sanki tüm Türk devletleri Türk adıyla kurulmuş gibi algılıyor ve anlatıyorlar. Halbuki

durum böyle değil. Konuşulan Çağatayca, Karahanlıca, Uygurca, Göktürkçe gibi Türk yazı dillerine bakıldığında bunların elbette Anadolu'daki Türkçe yazı dili ile aralarında farklar var. Bizim bildiğimiz Türkiye Türkçesi de ancak on dördüncü yüzyıldan sonra bir yazı dili oldu. On dördüncü yüzyıldan önce Oğuzlar şimdiki Anadolu'dakiler gibi konuşuyordu ama yazı dili geliştirmemişti. Selçuklular ise Farsçayı öne çıkardılar. Büyük Selçukluların zamanında Türkçe eser yazılmadı; Türk şairleri bile Farsça yazdılar. Anadolu beyliklerinde Karamanoğulları, Germiyanoğulları ve Osman Bey'in beyliklerinde Türkçe gelişmeye başladı. Osmanlı bütün başka beylikleri ortadan kaldırarak İstanbul'u aldıktan sonra işte bugün Türkiye Türkçesi dediğimiz İstanbul'da gelişen bir Türkçe yazı dili ortaya çıktı. Eğer başkent Erzurum'da olsaydı Erzurum Türkçesine dayalı farklı bir yazı dili gelişerek egemen olacaktı. Ama İstanbul'da Trakya Türkçesi hakimiyeti altında bir İstanbul Türkçesi gelişti ve bugün bizim Türkçe olarak bildiğimiz yazı dili, bu Türkçedir.

Doktora tez aşamasında iken 1977 yazında Almanya'nın Münih şehrindeki Hürriyet Radyosu'nda çalışmaya başladı. Sovyetler Birliği'ne 22 dilde yayın yapan bu radyonun Özbekçe bölümünde makale yazarı, sunucu, editör ve baş editör görevlerinde bulundu. Bu sırada yazdığı Özbekçe ve İngilizce makaleler, bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanıldı.

Özbekçe, Kazakça, Kırgızca gibi farklı Türk dilleri aşağı yukarı on dördüncü yüzyıldan sonra geliştiler. Sovyetler zamanında daha küçük Türk boyları da yazı dillerine kavuşuyorlar. Bazılarımız bunu sanki Türkler bölündü gibi gösteriyor fakat bu küçük Türk boylarının da yazı dili kazanması bugün Türkoloji için çok önemli. Aksi halde bu diller kaybolacaktı. Bakın İstanbul Türkçesi egemen olduktan sonra Anadolu'daki dil zenginliği kayboldu. Çünkü Anadolu'da kullanılan birçok kelime, Orta Asya Türkçesi ile ortak. Artık resmî dilde bu kelimeler yok oldu. Dillere bakınca dünyada da durum böyle. Resmî dil her zaman ağızları yok ediyor. Yok ederek gelişiyor ama ağızdaki zenginlik de kayboluyor. Bugün bir Karaçayca, bir Nogayca, bir Yakut Türkçesi çok az kişi tarafından konuşuluyor olsa da, bu Türk yazı dillerine bakarak genel Türk dilinin ne kadar zengin bir dil olduğunu görebiliriz.

Sonuç olarak ikinci sorunuza cevabım, evet Sovyetler elbette Orta Asya terimine daha öncelik verdiler ama aynı zamanda Türkistan henüz siyasi bir deyim olmamıştı. Biraz daha açmak gerekirse Sovyetler, Çarlık Rusyasını miras aldığında o coğrafya çok sayıda milleti içinde bulunduruyordu. Çarlık idaresi ele geçirdiği topraklarda halkların dillerine, dinlerine karışmıyor gibi görünse de Hristiyanlaştırmaya yönelik hamleler yaptı. Mesela bu, Kreşin Tatarlarında oldu. Geri kalan Müslüman topluluklarını Çarlık idaresi Hristiyanlaştıramadı. Ancak Yakutlar, Çuvaşlar gibi İslam'a geçmemiş olan ve kendi eski Gök Tanrı ve Şamanizm dinlerini yürüten bazı toplulukları Hristiyanlığa yöneltirildi. Bolşeviklerin Çar taraftarlarıyla yaşadıkları iç savaş sırasında, coğrafyadaki Müslüman topluluklardan gelecek yardıma ihtiyaçları vardı. Lenin ve Stalin, 1917'nin Kasım ayında bir memorandum (duyuru) ilan ettiler. Bu memorandumun içeriği şu şekildeydi: 'Müslüman halklar sizin camilerinizi, sizin dininizi çarlık idaresi ezmeye çalıştı. Biz ise size özgürlük getiriyoruz, size kendi kaderinizi kendiniz tayin etme hakkınızı veriyoruz. Kendi hükümetlerinizi kurun fakat bizi de destekleyin'. Çarlık Rusyası'ndaki çeşitli Rus olmayan halklar gibi, Türk toplulukları da bu duyuruyu ciddiye alarak kendi özerk hükümetlerini kurmaya başladılar. 1917 Aralık'ta, Kırım'da, Kırım Tatar Muhtar Hükümeti kuruldu. 1918'de Rusya'daki Tatarlar da Kazan'da Ufa şehrinde Rusya Türk Tatarları Özerk Hükümeti'ni kurdu. Orta Asya'da ise, 1917'de Hokand şehrinde Türkistan Muhtar Hükümeti kuruldu. Güney Kafkasya'da 1918'de Azerbaycan Bağımsız Cumhuriyeti kuruldu. Bütün bu özerk hükümetler ve bağımsız cumhuriyetler Kızıl Ordu tarafından yıkıldı. Sonra 1920'de Orta Asya'da bağımsız Buhara Cumhuriyeti ve Harezm Cumhuriyeti kuruldu, onlar da yine Sovyetler tarafından 1924'te ortadan kaldırıldılar.

Sovyetler, Orta Asya'yı beş cumhuriyete böldü: Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan. Kafkasya'yı da Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan olarak üçe ve ardından

Kuzey Kafkasya'yı da özerk cumhuriyetlere böldü. Sovyetler döneminde her cumhuriyet ve özerk oluşuma dil özgürlüğü verildi, yani herkes kendi dilini geliştirebildi. Ancak Sovyetler birliğindeki bu çeşitli dilleri konuşan halklara, zorunlu olarak Rusça öğretilerek, Rusça Sovyet halklarının ortak dili olarak geliştirildi. Sovyetler Birliği içerisinde Rusça bütün okullarda zorunlu olarak okutuldu. Rusça dışındaki çeşitli dille kaybolmadı, ancak herkes Rusça da konuşur ve yazar oldular. Bir de Sovyetler Birliği içindeki bütün cumhuriyetler ve özerk cumhuriyetlerdeki halklar devlet dairelerinde yükselebilmek için çocuklarını çeşitli yerel ana dl okulları yerine Rsça eğitm veren okullara göndermeyi de tercih eder oldular. Çünkü Rusçası iyi düzeyde olmayan çocuklar yüksek makamlara gelemeyeceklerini biliyorlardı. Böylelikle bu durum teşvik edildi ve Sovyetler Birliği'nin sonuna yani 1980'lerin sonuna geldiğimizde örnek olarak Kazakistan'daki Kazakların yalnız yüzde otuzu anadilinde konuşabiliyor ve yüzde yetmişi Rusça konuşuyor durumdaydı. Ancak Kazakistan 1991 sonunda bağımsız olduktan sonra ise, şimdi Kazakların yüzde yetmişi Kazakça konuşuyor oldu.. Eğer Sovyetler Birliği elli veya yüz yıl daha sürseydi belki de bu Türk dillerini konuşanlar sayısı azalacaktı ve Sovyetler Birliği içindeki herkesin ana dili Rusça olabilirdi. Şimdi aynı kaderi maalesef Rusya Federasyonu'ndaki Türkler paylaşıyor. Bütün okulların dilleri yalnız Rusçaya döndü ve Tatarca gibi başka Türk dilleri yasaklandı, bu çok üzücü bir durum.
Türkistan önceden bütün bölgenin tarihi adıyken Sovyet döneminde, millet meselesi ortaya çıktı ve Türkistan adının kullanımını Stalin yasakladı. Şu anda Kazakistan'daki Türkistan şehri var ama o eski Yesr şehri, yani Ahmet Yesevi'nin şehri. Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nde böyle çeşitli Türk dillerinin kullanılır olması olumlu bir durum fakat gün geçtikçe yok edilmekte olmaları bizi üzüyor.

3- SSCB'nin Türkistan coğrafyasını "Orta Asyalaştırması", yani Türksüzleştirmesi, SSCB'yi tüm sosyalist ideolojisine rağmen bir "Rus İmparatorluğu" olarak görmemizi gerektirir mi?

Sovyetler Birliği belli bir yere kadar Sovyet topluluğu diye bir topluluk yaratabildi ancak bu sağlıklı bir durum değildi. Çünkü Sovyetlerin altmış yılına baktığımızda orada Ruslar, Ruslardan sonra diyelim Ukraynalılar, Slavlar sonra da Gürcü ve Ermeniler bütün Sovyet idaresinin büyük önemli makamlarına sahiptiler. Türklere ise çok az yer verildi. Yalnız Haydar Aliyev KGB'nin başkanı olmuştu ama Türkler arasında böyle yüksek kademelere yükselme olmadı. Zamanla özellikle Stalin ve ondan sonra Brejnev devrinde Rus olmayanlara karşı olan siyaset bu sefer halkta Ruslara karşı bir kin ve nefret uyanmasına sebep oldu. Böylelikle Sovyetler, arzu ettikleri bir Sovyet yurttaşlığı yaratamadılar. Çünkü adalet yoktu. Eğer adalet olsaydı; bir Özbek, Sovyetler Birliği'nin başkanı olabilirdi. Amerika Birleşik Devletleri'ni ele alalım. ABD'de farklı kökenlerden insanlar var, ABD doğumlu oldukları sürece başkan seçilebiliyorlar. Çünkü ABD, bir eritme potası. Elbette Müslümanlara veya siyahilere dönük ırkçılık yok demek mümkün değil ama insanlar, ABD'de çocukları iyi eğitim aldığı takdirde önemli yerlere gelebileceklerine inanıyorlar, bu konuda bir engelin olduğunu düşünmüyorlar. Fakat Sovyetlerde bulunan Rus şovenizmi, böyle bir durumun ortaya çıkmasına engel oldu. Bakın aslında Ukraynalılar Ruslara çok yakın bir Slav milleti ama Putin'in onları da Rus milletine dahil etme çabası Ruslara karşı büyük bir nefret uyandırdı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünü herkes ekonomiye veya ekonomiyle ilgili etkenlere bağlıyor ama bence asıl sebebi milletler/milliyetçilik probleminin tam çözülemeyişi idi. Bu da Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına sebep oldu.

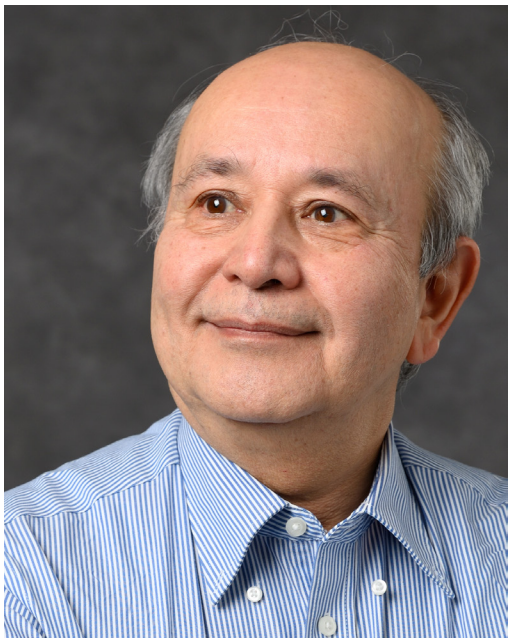

Sorunuzdaki probleme biraz daha değinmek gerekirse Türksüzleştirmeyi Sovyetler başaramadı ama şu anda Putin bunu devam ettirmeye çalışıyor. Gelecek için şunu diyebilirim: Eğer Putin

idaresi devam ederse -ki fazla uzun süreceğine inanmıyorum çünkü Rusya içinde bundan büyük hoşnutsuzluk var- onu devirecekler ve öyle umuyorum ki Rusya, Avrupa Birliği içinde daha demokratik bir ülke olacak. Bu durum gerçekleştiği takdirde oradaki Türkler yeniden kendi özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını kazanabilirler. Aksi bir durumda -Putin ve Putin'den sonrası eğer devam ederse- oradaki Tatarlar ve başka Türkler için durum çok kötü gibi görünüyor.

1985 - 1988 yılları arasında Hürriyet Radyosu'ndaki görevinden ayrılarak Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyeliği yaptı. Yardımcı doçent, daha sonra doçent olarak ders verdi. Ardından Almanya'ya dönerek radyoda çalışmayı sürdürdü.

4- "Dünyada Türk Dili: Sosyo-Politik Bir Yaklaşım"[2] başlıklı konuşmanızda yazı dili ve devlet siyaseti arasında yakın bir ilişki olduğunu vurguluyorsunuz. Yazı dilinin kurulamaması, konuşma dilinin de zamanla yok olmasına neden olur mu? Dilin varlığı, yazı diline ve dolayısıyla politik eyleme mi bağlıdır?

Çok güzel bir soru. Bu konu benim kendi alanım ve dediğiniz gibi konu hakkında makalem de var. Ben İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldum. Ancak o zamanlar bizde dilbilim diye bir şey yoktu. Amerika'da doktoramı Columbia Üniversitesinde yaparken, dilbilim ile yakından ilgilendim. Dilbilime göre bugün artık dil, sosyo-politik bir olgudur. Bunu Chomsky ve başka düşünürler de vurguluyor. Çeşitli topluluklar askeri güce sahip olunca resmî dil ortaya çıkıyor/doğuyor. Askeri varlık olmayınca ise konuşulana ağız deniyor. Her yörede de bir ağız var. İstanbul alınana kadar Anadolu'da durum böyleydi. Fakat ne zaman İstanbul Osmanlı İmparatorluğunun başkenti oldu o zaman bir saray dili yaratılmaya başlandı. Bütün bir yazarlar şairler sarayda toplandı, çok sayıda şiir, tarihi eserler, resmi yazışmalar ortaya konuldu. Böylelikle on beşinci yüzyılın sonundan sonra resmi bir Osmanlı Türkçesi, Osmanlı İmparatorluğunun yazı dili olarak gelişiyor. Bu dil on altı ve on yedinci yüzyılda daha da gelişiyor. Ağızlar ise ağız olarak kalıyorlar. Son zamanlarda radyo ve televizyon etkisiyle herkes İstanbul Türkçesi gibi konuşmaya çalıştığı için bu ağızların kullanımı azalıyor. Artık köylerde bile gençler İstanbul Türkçesi konuşuyorlar. Bu dil varlığı Avrupa'da da böyle gelişti. Almanya'yı ele alacak olursak biz Almanya'da yaşayanlara Alman diyoruz ama Almanlar kendilerine Alman demiyor; onlar *Deutsch* diyorlar. *Deutsch* ise eski Germen kabilelerinden birisinin adıydı. Oradaki halk kendilerinin konuştukları dile de Deutsch diyorlar fakat Almanya'daki resmî dil *Hoch Deutsch*'tur yani "yüksek Almanca"dır. Almanya çok büyük bir coğrafya olduğu için çeşitli bölgelerinde farklı konuşma dilleri var. Örneğin Almanya'nın Hollanda'ya yakın kısımlarında Hollandacaya yakın bir dil kullanılıyor. Ben yirmi yıl Münih'te yaşadım. Oranın halkı Bavyeraca (*Boarisch*) diye ayrı bir Germen dili konuşuyorlar. *Hoch Deutsch* öğrenmiş olsam da kendi aralarında Bavyeraca konuştukları zaman ortak kelimeler olmasına rağmen, çok anlayamıyordum. Bavyeraca şimdi bir konuşma dili olarak kaldı. Çünkü okula giden çocuklar *Deutsch* eğitimi alıyorlar ve böylece bu dil yavaş yavaş siliniyor. İşte bu durum bize resmi dilin ancak ordu ile var olabileceğini gösteriyor. Ben o orduya devlet de diyorum. Devlet idaresi kendine ayrı bir dil yaratabiliyor. Örneğin şehirlerden birisi alınıp başkent haline gelince o şehrin dili, devletin dili oluyor. Yine aynı şekilde Çinceyi biz bir dil zannediyoruz, halbuki Çince içinde yüz on tane farklı dil barındırıyor. Çin de büyük bir toprak parçası. Pekin ve Şanghay birbirine çok yakın iki şehir fakat eğer Şanghay'dakiler okulda Pekince denilen Mandarin Çincesini öğrenmese bir Şanghaylı ve bir Pekinli anlaşamaz. Tabii biz Çinceyi tek bir dil zannediyoruz. Aslında Türkçe de yirmi bir tane yazı dili, otuza yakın konuşma dili ve ağızları da sayarsak belki beş yüzden fazla dil barındırıyor. Mesela bakın Türk Dil Kurumu'nda yayınlanmış on dört ciltlik Anadolu Ağızları Derlemesi var. Daha çok emek verilseydi altmış cilt de olabilirdi. Anadolu ağızları bu kadar zengin, mesela bir bakıyorsunuz Sibirya'daki Yakut Türklerin kullandığı bir söz bugün Anadolu Türkçesinde de var. Demek ki gelmiş o ağızda kalmış ama İstanbul Türkçesine geçmemiş, İstanbul Türkçesinde yok.

2 'Timur Kocaoğlu - Dünyada Türk Dili Sosyo-Politik Bir Yaklaşım' https://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/11.php

Türkçe bu denli geniş bir dil ama biz onu sadece İstanbul Türkçesi ile sınırlamışız. Bu durum Özbekistan'dan İngiltere'ye kadar bu durum geçerli. Sonuç olarak diller bu yüzden sosyo-politik bir olgudur. Ağızlar, politiktir çünkü her bir ağız sosyal olarak yayılır. Ne zaman bir beylik kurulsa, o beylik birkaç köy, kasaba alsa içlerinden merkezi ve gelişmiş olan kasabanın ağzı o beyliğin resmi dili oluyor ve kalanlar ağız oluyor.
Bu resmi dillerin, yazı dilinin gelişmesi tamamen politikaya bağlıdır; devlet gücü olmasa bir ağız, dil olamaz. Çünkü bu dillerin okullarda okutularak yaygınlaşması için devlet gücü lazım. İşte benim yukarıda kanıtlamaya çalıştığım şey bu. Bu aşamalar bir bakıma gerekli de çünkü Türkiye Cumhuriyeti bir devlet ve devlette herkesin anlaşacağı ortak bir dil olması lazım. İstanbul Türkçesi bu yüzden gerekli bir şey. İstanbul Türkçesinin ağızları, Hoch deutsch'un diğer dilleri yok etmesi görülen bir sorun. Fakat büyük balık küçük balığı yutar. Öyledir, resmî dil her zaman ağızları yok eder.

Bu yüzden yazı dili, resmî dil önemlidir, olması gerekli. Fakat ağızların kaybolmaması için de bunlar üzerinde çok çalışma yapılması gerekiyor. Yani o ağız zenginliğini, onların sözcüklerini, dil varlıklarını ortaya koymamız lazım. Dillerin, özellikle Türkçenin, zenginliği sadece İstanbul Türkçesi, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca ile değil; Kazakçanın ağızları, Kırgızcanın ağızları, Türkçenin ağızları, Azerbaycan ağızlarıyla birlikte çok muazzam bir seviyededir. Maalesef resmî dilin ağızları yok etme fonksiyonu var ama bunun da önüne geçilemiyor.

5- Her ne kadar ilk Türkolog Kaşgarlı Mahmut kabul edilse de bir bilim olarak Türkolojinin kurulmasında yabancıları görüyoruz. Yabancıları Türklerle ilgilenmeye iten neydi?

Evet, bu da güzel bir soru. Kaşgarlı Mahmut'a ilk Türkolog, ilk Türk bilimci diyoruz çünkü elimizde onun sözlüğü var. Divan-ü Lügat-it-Türk'te, Türkçe sözleri Arapça olarak Araplara izah ediyor ama sözlükten çok bir ansiklopedi görevi de görüyor. Çünkü içinde, örneğin; Oğuzca hakkında bilgi verirken Oğuz Boylarından bahsediyor, damgalarını gösteriyor, yaşayışlara ait deyimler veriyor. Türkler hakkında bilgi verirken çok zengin bir bilgi verdiği için ona ansiklopedik bir sözlük diyoruz. Aynı şekilde Göktürk Yazıtlarını, bundan sonraki dönem felsefi kitapları, Uygur Yazmaları, Maniheizm ve Budizm'in dini kitapları çevrilmiş ki okurken hayret ediyorum. Türkçe sözler üretilerek yabancı terimler karşılanmış. Bu demek oluyor ki o coğrafyada, o dönemde çok büyük bir dil okulu var çünkü çok sayıda dilci var. Örneğin, tercümanlar beş değişik dilden çeviri yapıyorlardı: Çinceden Tibetçeden, Sanskritçeden, Soğdcadan... Bu dilleri bilen çevirmenler var ve Türkçeye çevirirken yeni sözcükler, terimler üretiyorlar. Fakat maalesef bu dilciler hakkında pek bir bilgimiz yok. Sadece çevirenlerin adlarını biliyoruz mesela Singku Seli Tutung diye biri var, Altun Yaruk'u Çinceden çevirmiş. Hayret edici bir çeviri; Çince terimleri ne güzel Türkçe sözlerle karşılamış. Bunlar sekizinci yüzyıl ile on üçüncü yüzyıl arasında yapılmış. İlk Kuranı Kerim çevirileri var, Aman Allah'ım! Öylesine Arı Türkçe ile çevrilmiş ki... Peygamber yerine yalvaç sözü kullanılmış. Yalvaç elçi demek. Cennet yerine uçmak, cehennem yerine tamu... Görüyoruz ki bütün İslami terimler Türkçe karşılanmış. Türkiye'de, İstanbul saray dili olduktan sonra on yedi ve on sekizinci yüzyılda Türkçeden söz türetilme durdurulmuş, Arapçadan, Farsçadan, Fransızcadan, İtalyancada alınan sözleri çoğaltmaya başlamışlar. Uygur Dönemi Türklerindeki dile karşı bilinçli duyarlılığı maalesef biz kaybettik. Bu Orta Asya'da da böyle oldu. Şimdi bunları ele aldığımızda, Kaşgarlı Mahmut'un ne kadar güzel bir çalışma ortaya koymuş olduğunu daha iyi anlıyoruz. Ondan sonra uzun yüzyıllar boyunca on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar Türkiye'den büyük dilciler ortaya çıkmadı. Neden? Çünkü artık ilime, bilime az önem vermeye başladık.

1994 güzünde Koç Üniversitesinden aldığı daveti kabul ederek burada Özbekçe ve Türkçe derslerini yönetti, ayrıca Türk edebiyatı, Türk tarihi ve Orta Asya siyasi tarihi üzerine dersler verdi. 1995-2005 yılları arasında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulunda görev aldı.

Yabancılar Doğu Türkistan'a gidip Budist ve Maniheist ibadethanelerinden ve halkın elinden yazmaları alıp bugün Paris, Berlin, Moskova, Londra müzelerine getirmeselerdi onlar kaybolacaktı. Biliyor musunuz? Müslüman Uygur köylerine gidiliyor, zaten Müslüman oldukları için Bu-

dizm'e, Maniheizm'e kafir din gözüyle bakıyorlar ve onların mabetlerini terk ediyorlar, eserlerini parçalıyorlar, yırtıp atıyorlar. Evlerinde pencere yerine o kağıtları kullanıyorlar. Değerli kağıtlar kafir yazıları olarak görüyorlar geçmişle bağları kopmuş. Avrupalılar da tabii bir sömürgeci siyaset izledikleri için bu topraklara gelerek bilimsel verileri topluyorlar. Parayla o kağıtlar halkın elinden alınıyor. Bugün pek çok başkentte alınan zengin el yazmalar var. Bu eserler alınmasaydı bizler onları yok edecektik. Maalesef böyle oldu.

Koç Üniversitesindeki görevinin ardından Kocaoğlu, ABD'ye giderek Michigan State University'de Türkiye Türkçesi, Özbekçe, Kazakça derslerini koordine etti. Ayrıca Uluslararası İlişkiler, Orta Asya ve Türk kültürü hakkında dersler verdi. 2021 yılında buradan emekli oldu.

6- Türkoloji, birçok sosyal bilim alanı gibi politik açıdan etkilenmeye ve hatta araçsallaştırılmaya son derece açık bir alan. SSCB'de "Türk dilinden" değil "Türk dillerinden" bahsedilmesinin yanında genç Türkiye Cumhuriyeti'nde ortaya atılan Güneş- Dil Teorisi, bu politik etkiye örnek olarak gösterilebilir. Bu politik etki altında Türkolojinin bir bilim olarak inşası ve devamlılığı nasıl sağlanabilmektedir?

Burada ikisini iki ayrı başlık alanında inceleyelim: Biri Güneş Dil Teorisi, onu ayrı ele alacağız. Diğeri de SSCB'deki Türk Dili değil de Türk dilleri ifadesi.

11 Ekim 2022 Perşembe günü Marmara Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Bölümünün açılış dersinde benzer bir konuşma yaptım. Orada da bahsettiğim gibi Türkoloji'de dört terim var: Dil, Lehçe, Şive ve Ağız. Dünyanın hiçbir yerinde böyle dörtlü sınıflandırma yok çünkü bu sınıflandırma çok problematik. Zaten ağız Cumhuriyet ile hayatımıza girmiş bir terim. Osmanlı döneminde bu yerel ağızlar için ya lehçe ya da şive deniyordu. Yani Karadeniz lehçesi veya Erzurum şivesi denirdi. Cumhuriyet döneminde ağız dendi. Peki ağız nedir? Diyalekt veya İngilizcede dediğimiz gibi Dialect. Buradan iki şey anlaşılıyor: İstanbul Türkçesi yani Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk dili, bir de Türkiye Cumhuriyeti'nin dışındaki çeşitli bölgelerdeki Türkçelere de Türkçe veya Türk Dili diyoruz. Kendisi sorunlu bir durum. İkincisi İngilizcede iki ayrım var: *Turkish* ve *Turkic*. Sadece Türkiye'de konuşulan dil *Turkish* oluyor, bütün Avrasya'da Çin'de, İran'da konuşulan ise Turkic oluyor. Bunun aynısı German ve Germanic ayrımında görülür. German denilince bugünkü Almanca akla geliyor fakat *Germanic* denildiğinde bugünkü Almanca, Hollandaca, Avusturyaca, Danimarkca, İsveçce ve Norveçce bu kapsama giriyor. Çünkü bunların hepsi German dilleri. Şimdi bir dil bilimci kalkıp German dili Almancadır, Hollandaca bir ağızdır dil değildir diyebilir mi veya Norveçce dil değildir, İsveçce bir dil değildir, İngilizce bir dil değildir çünkü İngilizce, Almancadan çıkmış bir dildir o yüzden bunlar ağızdır diyebilir mi? Bununla ilgili ikinci bir örnek vereceğim. Bakın Rusça, Ukraynaca, Bulgarca, Sırpça, Polonyaca bunların hepsi birer Slav dili. Kimse kalkıp Rusça gerçek bir Slav dilidir, geri kalanlar ağızlardır diyemez.

Türkiye'de bazı hocalarımız Özbekçe, Kazakça bunlar dil değildir şivelerdir diyor ama zor anladığımız için, Yakutça ve Çuvaşça lehçedir diyor. Sovyetler Birliği 1991'de parçalanmadan önce kapalı bir sistemdi ve Sovyetlerdeki Türkler hakkında hiçbir bilgimiz yoktu. Dillerini bilmiyorduk, edebiyatlarını bilmiyorduk. Benim rahmetli hocalarım buna istinaden genel bir Türkçe var -bizim Türkçemiz- geri kalan Özbekçe gibi bütün diller onun şivesidir diyorlardı. Ama artık bunlar geçerli değil. Evet Özbekçe bugün bir dil, yazı dili bunu izah ettim. Bu sosyo-politik. Onların anayasası var, ordusu var, devleti var ve anayasasında yazıyor: Özbekistan'ın resmi dili Özbekçedir. Biz diyebilir miyiz Özbekçe dil değildir diye? İşte burada bir yanlışa düşüyoruz. Bizim bu bakışımız – hani diyorlar ya eurocentric bakış diye- bu da İstanbul-centric/İstanbul merkezli bir bakış. İngilizce-Türkçe sözlük var değil mi? Özbekler de hazırlamış İngilizce-Özbekçe sözlük. İngilizce nasıl bir dilse Türkçe de bir dil o halde Özbekçe de bir dil. Bakın bu dil eski Türkçe değil, o eski Türkçe yok artık. Kilise Slavcası vardı onuncu yüzyılda ama artık onun yerine Rusça, Polonyaca, Sırpça, Boşnakça gibi diller var. Bunlar da Slav dilleri ama tek bir Slav dili yok. Aynı şekilde tek bir Türk Dili de yok. Nasıl ki Anadolu'nun ağızları varsa aynı şekilde Özbekçenin de

Kazakçanın, Kırgızcanın da ağızları var. O yüzden bir terim karmaşası var bizde. Bizim Türkoloji hocaları bunu çözmeye yanaşmıyor. Özbekçe bir dil değildir, Özbekçe bir şivedir denildiği zaman bu onlara hakaret oluyor. O zaman konuştuğumuz Türkçe de dil değil. Bu biraz şovenistik bir bakış açısı oluyor. Bu sorun, bugün bizim Türkoloji'nin en büyük problemi. Bunu halledememişiz.

Şimdi Güneş Dil'e gelelim. Güneş Dil teorisi bir Amerikalı tarafından ortaya atıldı. Bir romancı, Güneş Dil teorisini ortaya attı daha sonra bunu Macarlar ele aldı. Ondan sonra Türkiye'de 1930'larda fark edilmiş ve Atatürk'ün ilgisini çekmiş. İlgilendi ve araştırılsın dedi. Ancak Atatürk'ün kendisi de daha sonra bu teoriye saplanıp kalmadı!

Bugün bu Güneş Dil teorisinin uydurma bir varsayım olduğunu biliyoruz. Teori, Türkçenin bir güneş olduğunu ve bütün dünya dillerinin ondan ortaya çıktığını söyler. Türkiye'de bununla ilgili kitaplar yazıldı bu kitaplarda Arapçanın nasıl Türkçeden Güneş Dil teorisiyle Arapça haline getirilmesi gibi konular ele alındı. Bakıldığında mesela Yahudiler de en eski dilin İbrani dili olduğunu, Allah'ın konuştuğu dilin İbranice olduğunu savunurlar. Bu da bir uydurmadır. Güneş Dil teorisi bir dönem öyle olağan bir teoriydi. Artık kullanılmayan bir teori. Bugün dilbilim çok ilerliyor. Çeşitli dil aileleri var, araştırılıyor.

7- Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkistan'da bulunan aydınların hem kalemleriyle hem de silah altında verdikleri mücadeleyi biliyoruz. Türkistan'daki Türklerin, Kurtuluş Savaşı'na böylesine güçlü bir yardımda bulunmalarını sağlayan güç neydi? Onların gözünden Kurtuluş Savaşı nasıl anlatılabilir?

Evet bu soru da çok önemli bir soru. Bunun üzerine de benim birkaç makalem var.

Şimdi Osmanlı'da bu Ceditçilik dediğimiz hareket yenilik hareketidir. Bu yenicilik hareketi Orta Asya'da da yani Azerbaycan, Kırım, İdil-Ural Türkleri arasında, yani Çar Rusya'sı içinde eğitim, maarif olarak gelişiyor. Çünkü bakıyoruz artık eski mektep dediğimiz bu camilerde verilen eğitimlerde hiçbir bilim yok. Sadece Kuran-ı Kerim öğretimi ve biraz ahlak. Tarih bile yok. Sadece peygamberler tarihi var -ki o gerçek tarih kitabı değil tabii. Hiçbir eğitim verilmiyor ne matematik ne kimya ne fizik, hiçbir şey yok. Çok eski çağlarda medreselerde bilimsel eğitim verilmiş ama sonradan bırakılmış. Hem Osmanlılar hem de Çarlık Rusya'sındakiler Avrupa okullarını görüyorlar ve böylece bir yenilik hareketi başlıyor. Amaç modern bir eğitim (o çağın moderni) vermek için cedit okulları açmak. İsmail Gasprinski bunun öncüsü. Benim babam da Orta Asya'da bu işlere girişiyor. Buhara'ya geliyor Gasprinski, Gaspıralı İsmail Bey, babam da 1909'da Kırım'a giderek bir yıl onun yanında kalıyor ve yeni usulü yani yeni eğitimi, bu cedit okullarının eğitimini öğreniyor. Sonrasında 1910'da Yalta'dan gemiyle İstanbul'a geliyor ve üç yıl kalıyor. 1913'te Buhara'ya geri dönüp orda yeni okullar açmaya başlıyor.

Osman Kocaoğlu, Varşova'da Tatar aydını Ayaz İshaki (beyaz takım elbiseli) ve ünlü Kafkas fatihi Şeyh Şamil'in torunu Said Şamil ile. (1938)

Buradaki aydınlar İstanbul'da çıkan gazeteleri, kitapları takip ediyordu. Gazetelerin ulaşması uzun sürse de bir şekilde oralara ulaşıyordu ve böylece bir aydınlanma çağı yaşanıyordu. Osmanlı Devleti'nde de büyük bir ilgi vardı. Bu eğitimlerin sayesinde aydınların gözü açılmaya başlıyordu. Çarlık Rusya'sı 1905'te Japonya'ya yenilince buradaki aydınlar Çarı ikna ediyorlar ve meşrutiyet idare Duması kuruluyor. Duma bir meclistir. Rusya 1905'te Duma meclisi olarak yani bir meşruti idareye geçiyor. 1906'da da İran'da oluyor. Osmanlı Tanzimat Fermanıyla 1876'da yani Rusya'dan çok önce meşruti idareye geçmiş. Osmanlı'dan beş yıl sonra 1880'de Japonya'da Meiji Dönemi başlıyor. Orada da imparatorun altında bir meclis kuruluyor. İngiltere'de de meşruti yönetim var. Avrupa'da da bazı krallıklar var ama orada da yavaş yavaş meşrutiyete geçiş var. Yani bütün dünyayı saran bir

hareket mevcut. Bu ne sırf Osmanlı'ya bağlı ne de Orta Asya'daki Türklere. Böylece hem Osmanlı'daki aydınlar hem Orta Asya'daki aydınlar hem de Buhara-Hive Hanı'ndaki Türkler de meşruti idareye geçmenin önemini kavrıyorlar. Ve başlıyorlar bu konuda, alanda çalışmaya. İşte bunlar olurken, Osmanlı Devleti yanlış siyaseti yüzünden Almanya Devleti'yle ittifak yapınca ve Almanya yenilince Osmanlı Devleti de savaşa girmediği halde yenildi sayılıyor. Bundan sonra İstanbul işgal ediliyor. Anadolu da İngiliz, İtalyan, Fransız, Yunanlılar tarafından işgal ediliyor. Bu hem yurt dışında çıkan gazeteler ile hem de İstanbul'dan çıkan gazetelerle izleniyor ve aydınlar arasında büyük bir ilgi meydana getiriyor. Tabii halk arasında değil bu ilgi ama aydınlar bir şekilde halka anlatıyorlar. Kurtuluş Savaşı'nda, hatta benim babam Buhara Cumhuriyeti için grup başkanıyken, Türkiye'den Tengirşenk'in Dışişleri Bakanlığı'nda bir heyet Moskova'ya gidiyor. Lenin ve Stalin ile görüşerek bizler emperyalistlere karşı savaşıyoruz, bize silah ve para yardımı lazım diyor. O sırada Rusya'da Sovyet Birliği kurulmamıştı ve bir iç savaş vardı. Bağımsız Buhara Cumhuriyetinden Kagan Şehri'nden Moskova'ya tren hattı ile bize altın gönderirlerse biz de size ulaştırırız diyor Lenin. Leninle konuşunca bu sefer benim babam ve Buhara Parlamentosu Türkiye'ye yani Ankara Hükümeti'ne bu yardımın yapılması lazım çünkü bizim kardeşlerimiz düşmana karşı Kurtuluş Savaşı'nda çarpışıyorlar diyor ve yüz milyon altın değerinde altını vagonlarla Moskova'ya gönderiyorlar. Fakat Lenin ve Stalin'in de bu sırada paraya çok ihtiyaçları olduğu için yüzde seksenini kendileri alıyor ve Mustafa Kemal'in Ankara Hükümetine on milyon altın para ve on milyon altın değerinde silah ve cephane yardımı yapıyorlar. Bunun bile Kurtuluş Savaşı'nda büyük etkisi oluyor. Daha fazlası gelseydi tabii ki de daha iyi olurdu da ama bu kadar gelmesi bile büyük bir şey.

Kurtuluş Savaşı başlamadan, daha Atatürk Samsun'a çıkmadan Kazak şair Mağcan Cumabayoğlu'ın yazdığı "Alıstağı Bavrıma" şiiri var. Yani uzaktaki kardeşime. Sizler orada düşmanın altında eziyet çekiyorsunuz bizler burada çekiyoruz, en iyisi biz gelin Altay Dağları'na, bizim eski yurda gidelim orada huzur buluruz yoksa burada eziliyoruz minvalinde bir şiir. Bu 1919'da daha Atatürk Samsun'a çıkmadan yazılmış ama karamsar bir şiir. Daha sonra Sakarya Savaşı olmuş, İnönü Savaşı olmuş ve Büyük Taarruzdan önce Çolpan adlı bir Özbek şairi de "Tufan" diye bir Özbek şiiri yazıyor. Orada ise bir umut gelmiş diyor ki; ey düşman eli altında ezilen kardeşim, bugün büyük zaferler kazandın, İnönü ve Sakarya Savaşlarından bahsediyor, sen artık kurtuluşa doğru gidip bu düşmanları kovacaksın. Mağcan ve Çolpan çok büyük şairler oluyor sonrasında fakat 1938'de Stalin tarafından kurşuna diziliyorlar. Ama bu iki örnek bile Orta Asya Türklerinin Türkiye'ye ne büyük bir sevgiyle baktığının göstergesi. Daha sonra, Türkiye bağımsızlığa kavuşuyor ama Orta Asya Türkleri Sovyetlerin altında tutsak olarak kalıyor. Hatta biliyorsunuz Stalin'in 1934 ile 1940 arasında aydınları temizleme emri var. Fakat sadece Türkler değil, Türk olmayan halklar hatta Ruslar, Ukraynalılar, Gürcüler, Ermeniler'in de aydınları yok ediliyor. Stalin'in o dönemi çok korkunç bir devir. Kurtuluş Savaşımız yukarıda bahsettiğim o iki şiirde çok güzel anlatılıyor.[3] Biri Kurtuluş Savaşı'nın başında yazılmış biraz umutsuz ama diğerinde büyük savaşlar kazanılmış ve umut da geri kazanılmış. İşte onların gözünden Kurtuluş Savaşı nasıl anlatılabilir? O iki şiirin hem orijinalini hem çevirisini metin olarak koyduğunuzda bu çok iyi anlatılır.

8- Babanız Osman Kocaoğlu'nun yaşamı nedeniyle sizin çocukluğunuz da sürgünde geçti. Siz, sürgünde büyümüş bir çocuk olarak vatanınızı neresi bildiniz? Türkiye, size vatan olabildi mi?

Bu da ilginç ve güzel bir soru. Çünkü bu soruyu çocukluğumdan bugüne kadar devamlı olarak, hemen hemen iki üç yılda bir kendime sorarım. Benim yaşamımın yarısı Türkiye'de yarısı yurtdışında geçti. Hem çok değişik ülkelerde yaşadığım için hem de babam ve annem çok değişik yerlerden geldiği için bu soru devamlı olarak düşündüğüm bir soru. Şöyle diyebilirim, babamın yurdu Orta Asya'ydı, o Buharalı bir tüccar ailesinin oğlu olarak doğuyor. Doğum yeri Oş şehri, bugünkü Kırgızistan'da. Buhara'nın havası iyi olmadığı için bu tüccarların Oş ve başka yerlerde evleri var. Oş'un havası iyi olduğu için dedem eşini oraya gönderiyor hamileyken, babam orada doğuyor ama kırkı çıkınca Buhara'ya geri dönüyor. Babam da tabii ömrünün yarısını yurtdışında geçiriyor özellikle 1922'de kırk beş yaşındayken ülkesinden

3 Kocaoğlu'nun söz ettiği şiirler, röportaj metninin sonunda yer almaktadır.

ayrılıyor ve Afganistan'da kalıyor. İki yıl sonra Türkiye'ye geliyor. 1938'de Sovyet baskısı yüzünden Türk vatandaşlığından çıkarılarak yurt dışına çıkması isteniyor. 1938'de Polonya'ya gidiyor, oradan İran'a geçiyor. Ablam İran'da doğuyor fakat 1944'te Türkiye'nin İran Büyükelçisi Türkiye size tekrardan vatandaşlık verdi diyor ve Türk pasaportu veriyor. Ben de 1947'te Türkiye'de doğuyorum. Eğer Türkiye hükümeti babamı vatandaşlıktan 1938'de çıkarıp 1944'te tekrar vermeseydi, babam İran'da kalsaydı ben İran'da doğmuş ve İran vatandaşı olacaktım. Türkiye'yi hiç bilmeyecektim, belki Türkiye'ye seyahat edecektim ama hiç bilmeyecektim. Dört yaşıma kadar İstanbul'da yaşadım. Ben dört yaşımdayken babam görev dolayısıyla Pakistan'a gitti ve yedi yıl Pakistan'da kaldık.

Annemin anne babası ise bugünkü Özbekistan'ın Kokand şehrinden ama annem Kabil'de doğmuş. Yani Orta Asya'da değil, Afganistan'da doğmuş. O hep Farsça okumuş ama evde Özbekçe öğrenmiş. Türkiye'ye geldiğinde de Türkiye Türkçesi öğrenmiş. Evde annem ve babam hem İstanbul Türkçesi hem Özbekçe hem de Farsça konuşuyorlardı. O yüzden ben çok küçük yaşlarda bu üç dil ile büyüdüm. Pakistan'a gidince Urduca da buna eklendi. Çünkü dört yaşımda gittim dokuz yaşında döndüm. Altı yaşıma geldiğimde beni okula verdiler. Yalnız Pakistan okuluna değil, İngiliz okuluna verdiler. Ben üç sene İngilizce okudum. Aynı zamanda Urduca'yı da arkadaşlarımla birlikte öğrenmiş oldum. Sonra dokuz yaşımdayken, 1957'de, İstanbul'a geldik. İlkokul dört ve beşinci sınıfı Bostancı İlkokulu'nda okudum. İstanbul'a ilk geldiğimizde annem ve babam beni dördüncü sınıfa yazdırmak istediler, müdire hanım bana bir okuma kitabı verdi ve oku bakalım dedi. Ama ben hiç Türkçe okumamıştım. Türkçe konuşabiliyordum ama Türkçe harfleri bilmiyordum. Kitabı ben İngilizce gibi okumaya çalıştım. Sonra müdire hanım biz bu çocuğu üçüncü sınıfa alamayız, bir de olmaz ama hadi ikiden başlatalım. Çünkü üçüncü sınıfta çocuklar okuyabiliyor ama bu daha okumayı bilmiyor dedi. Fakat annem ve ablam ısrar ettiler. Ablam benden altı yaş büyük olduğu için o Türkiye'de okumuştu ve biz onu evde yetiştiririz dediler. Zor bela ikna ettiler ve ben bir ay içinde sınıfı intibak ettim. Benim Türkçem çok zayıftı başladığımda. Ondan sonra ortaokulu Kartal, liseyi Pendik ve nihayetinde İstanbul Üniversitesi'nde okudum. İstanbul Üniversitesini 1971'de bitirdim, 1972'de Amerika'dan bir profesör bana burs buldu. Yüksek lisans ve doktora için Amerika'ya gittim. Sonra 1977'de Almanya'ya geldim. Almanya'da yirmi yıl çalıştım. Sonra İstanbul'a geldim ve Marmara Üniversitesi'nde üç yıl çalıştım. Sonra Koç Üniversitesi'nde on yedi yıl çalıştım. Sonra 2011'de tekrar Amerika'ya gittim. Türkiye'den emekli olarak Michigan State Üniversitesi'nde ders verdim. Türkiye'ye döneli daha bir buçuk ay oldu. Yani görüyorsunuz benim hayatım bu şekildeydi.

Timur Kocaoğlu, babası Osman Hoca (Kocaoğlu) ile. (1954)

Türkiye'de, İstanbul'da doğdum. Ömrümün yarısını yurt dışında yaşadım ama Türk vatandaşıyım, kendimi Türk hissediyorum. İki türlü Türk hissediyorum: İstanbul'da doğdum, Türkiyeli bir Türküm ve aynı zamanda baba ve annem dolayısıyla kendimi Özbek de sayıyorum. Özbekçe de benim anadilim gibi. Hatta şu anda Özbekçe bir roman yazıyorum, aynı zamanda şiir de yazıyorum. Yani bu benim Türk olmama engel değil; ben hem Türküm hem de Özbeğim. Bir yandan çocukluğumun altı yılı Pakistan'da geçti. Pakistanlıları da kendime yakın hissediyorum. Almanya'da yirmi yıldan uzun yaşadım. Amerika'da da on beş yıl yaşadım. Amerika'ya yurdum diyemem ama Amerika'da da rahat yaşayabilirim, Almanya'da da. Benim büyük kızım ve küçük oğlum Amerika'da yaşıyor. Ortanca kızım Almanya'da. Ben şimdi İstanbul'dayım. Benim eşim de Doğu Türkistan'da doğmuş. Onun ailesi de Türkiye'ye gelip sonrasında Amerika'ya gitmiş. Biz Amerika'da tanışıp evlendik. Ben Türk olarak Türkiyeliyim aynı zamanda Türk dünyasına da aitim kendimi öyle hissediyorum.

9- Son olarak yıllarını Türkoloji'ye adamış birisi olarak Türkoloji'yle ilgilenmeye başlamış, Türkoloji alanında çalışmak isteyenlere neler önerirsiniz?

11 Ekim Perşembe günü verdiğim konferans tam olarak bununla alakalıydı: Dünden bugüne Türkoloji. Yardımcı doçent olarak çalıştığım Marmara Üniversitesi'nde eski doktora talebem, şu anda Profesör Doktor Harun Duman, Türkoloji bölümü başkanı. Açılış konuşmasını benim yapmamı rica etti ben de bir şartla kabul edeceğimi söyledim: Bana balık oltası bulmalısın. Önce şaşırdı hocam balık oltasını ne yapacaksın dedi, sahnedeyken balık tutacağım dedim. Peki dedi, madem bir isteğiniz var kabul edelim. Beni sahneye çıkardı alkışlar içinde, sahneye çıktım ama elimde de balık oltası var. Dedim ki bu balık oltası bir simge. Çok iddialılar. Diyorlar ki bana yarım saat içinde dünden bugüne Türkoloji anlatın. Ben yarım saat içinde nasıl anlatayım? Hazır pişmiş bir balık ikram edemem ama size balık tutmasını öğreteceğim dedim. İnsanlara balık vermeyin balık tutmasını öğretin diye bir söz var ya. Dedim ki dört şey var. Siz bu dört şeyi yaparsanız Türkoloji ile ilgili birçok şeyi öğrenmeye ve araştırmaya başlayacaksınız. Bu dört şeyin birincisi tanım, ikincisi terim, üçüncüsü soru sormak ve dördüncüsü de sorunlarla uğraşmak. Türkoloji'de temel olarak bu dört şey var. Önce tanımları bileceksiniz, tanımlar çok önemli çünkü terimler var. Her şeyin terimini de öğrenmeniz lazım ama sonrasında bu tanım ve terimlere soru sormanız lazım. Soru sorunca da sorgulamanız gerekir. Eğer bu dört şey bir arada yapılamazsa biz Türkoloji'de bir adım bile ilerleyemeyiz. İşte bu sorunlardan biri, dörtlü terim sorunu: Dil, lehçe, şive, ağız. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir sınıflandırma yok, bir tek bizde var. Bugüne kadar hiç sorgulanmamış. Benim hocalarım böyle görmüş ve sürdürmüş. Ama ben daha sonra gittim baktım ki Amerikalılar bunlarla uğraşmıyor. Dilbilimde bambaşka şeylerle uğraşıyorlar, böyle bizim gibi dil ağız gibi şeylerle uğraşmıyorlar. Uğraştıkları iki şey var, language ve dialect, dil ve ağız o kadar. Lehçe ve şiveye gerek yok dedim. Dil ve ağız yeterli. İşte bakın Chomsky diyor, ağızlardan biri orduya sahip olduğu zaman dil olur. O kadar basit bir şey bu. Biz karmaşıklaştırıyoruz. Yok Türkçe dil midir değil midir, Özbekçe dil midir değil midir, lehçedir şivedir kafalar karışıyor. Sonra diyoruz ki Sovyetler yaptı, onlar Türkleri parçalamak istiyor. İngilizler de yapıyor bunu bakın Türkiye'dekilere Turkish diyor, öbürlerine Turkic diyor. Bu Türkleri parçalamaktır. İşte ne oluyor dilbilimi öğrenmiyoruz. Türkologlar yetişirken çok dar olarak yetişiyor. Sadece Türkçe ve metinler. Halbuki bakın bir Türkolog Amerika'dan nasıl yetişiyor. Önce tarih okuyor, sosyoloji okuyor, dilbilim okuyor, sonra Türkçe okuyor ve Türkçeyi sosyoloji, antropoloji ve tarihe göre inceliyor. Tek bir dalda yetişmiyor bu Türkologlar, çok disiplinli ve multidisipliner olarak yetişiyor. Yani bir dilci sadece dilci olarak kalmamalı. Yanında tarihi, coğrafyayı, sosyolojiyi, felsefeyi, antropolojiyi bilmesi lazım. Bu bilgiler olmadan takılıp kalırız işte dil, lehçe, ağız, şive diye. Yakutça lehçedir, Özbekçe şivedir bunlar eskide kaldı artık çünkü dilbilim o zamanlarda bu kadar gelişmiş değildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dilbilim gelişti. Bu kadar ilerleme olmasaydı ben de benim hocam böyle öğretti diyerek öğretecektim. Bugün bir adım ileri gidemiyorlar. Rahmetli Reşit, rahmetli Arat ve Muharrem Ergin'in öğrettiklerini bugün tekrarlayıp duruyorlar. Dünyada bir sürü gelişmeler oldu. Türkoloji Amerika'da var Almanya'da var Rusya'da var başka ülkelerde var niye onların çalışmalarını almıyoruz? Önyargı var, onlar Türkleri parçalamak için bunu yapıyor algısı var. Öyle dediğimiz zaman da bilimden kopmuş oluyoruz. Bu yüzden Türkologlara, gençlere tavsiyem, dört şey çok önemli: tanım, tanımlar çok önemli her bilim dalında olduğu gibi, terimler, soru sorma, sorunlar olduğunu görebilmek. Sorunları anlayamazsak, onları yok sayarsak, bizlerde, Türkçede her şey yerli yerinde ve bir şey incelemeye de gerek yoktur gibi bir algı oluşuyor. Demek ki Türkoloji'de bu dört şeye önem verirsek balık tutmasını öğrenebileceğiz.

İsteyenler 11 Aralık 2022'de Marmara Üniversitesi'nde yaptığım Dünden Bugüne Türkoloji - Prof. Dr. Timur Kocaoğlu adlı konuşmamın Youtube videosunu izleyebilirler: https://www.youtube.com/watch?v=fv1ID7h-sWWg

ALISTAĞI BAVRIMA[4]
Mağjan Jumabayulı (1893-1938)

1. Alısta avır azap şekken bavrım
Kuvargan bayşeşektey kepken bavrım
Kamagan kalın javdın ortasında
Köl kılıp közdin jasın tökken bavrım.

2. Aldındı avır kaygı japkan bavrım
Ömrince jafa körgen jattan bavrım
Tüksiygen yüregi tas javiz jandar
Tiridey terin tonap jatkan bavrım.

3. Apırmay emes pe esi altın Altay
Anamız bizdi tapkan; asav tayday
Bavrında jürmep pedik salıp oynak?
Jüzimiz emes pe edi jarkın ayday.

4. Alalı altın saka atıspap pek?
Tebisip bir tösekte jatıspap pek?
Altayday anamızdın ak sütinen
Birge emip, birge demin tatıspap pek?

5. Altaydın altın küni erkeletip…
Kelgende jolbarıs bop, jana er jetip.
Ak teniz, Kara teniz arjagına
Bavrım meni tastap kaldın ketip!

6. Men kaldım jas balapan, kanat kakpay
Uşam dep umtılsan da damıl tappay
Jön silter, jol körseter jan bolmadı
Javız jav koysın ba meni endi atpay?

7. Korgasın jas jürekke oğı battı
Künesiz taza kanım suvday aktı
Kansırap elim kurıp esten tandım
Karangı abaktığa berik japtı.

8. Körmeymin keçe jürgen kır, saydı da
Kündiz kün, tünde kümis aydı da
Ardaktap, çin jibektey orayga orap
Ösirgen altın anam Altaydı da.

9. Apırmay, ayrıldık ba kalın toptan
Şayılıp kaytpaytuğın javgan oktan
Türiktin jolbarıstay jüreginen
Şını men korkak kul bop javdan bukkan?

10. Şark urıp erkke unıtılgan türik jannı
Şını men avırdı ma bitip halı?
Ot sönip jürektegi, kurıdı ma
Kaynagan tamırdağı ata kanı?

11. Bavrım! Sen o jakta, men bu jakta
Kaygıdan kan jutamız. Bizdin atka
Layık ba kul bop turiv, kel keteyig
Altayga, ata mirası altın takka

UZAKTAKİ KARDEŞİME
Mağjan Jumabayulı (1893-1938)

1. Uzakta ağır azap çeken kardeşim!
Kurumuş lale gibi çöken kardeşim!
Etrafını sarmış düşman ortasında
Göl kılıp göz yaşını döken kardeşim!

2. Önünü ağır kaygı örtmüş kardeşim!
Ömrünce yaddan cefa görmüş kardeşim!
Hor bakan, yüreği taş, kötü düşman
Diri diri derini soymuş kardeşim!…

3. Ey pirim! Değil miydi altın Altay
Anamız bizim? Bizlerse birer tay,
Bağrında, yürümedik mi serazat?
Yüzümüz değil miydi ışık saçan ay?

4. Alaca altın aşık atışmadık mı?
Tepişip bir döşekte yatışmadık mı?
Anamız olan Altay'ın ak sütünden
Beraber emip beraber tatışmadık mı?

5. Altay'ın altın günü nazlanarak
Gelende, sen pars gibi bir er olarak,
Akdeniz, Karadeniz ötelerine,
Kardeşim, gittin beni bırakarak!…

6. Ben kaldım yavru balaban, kanat açamam,
Uçam diye davransam bir türlü uçamam,
Yön bulduran, yol gösteren can kalmadı;
Yavuz düşman koyar mı şimdi beni vurmadan?

7. Kurşunlar genç yüreğime saplandı,
Günahsız taze kanım su gibi aktı;
Kansız kalıp, kuruyup bayıldım,
Karanlık mahbese sıkıca kapattı.

8. Görmüyorum artık gece gezdiğimiz kırı, ovayı,
Gündüz güneşi, gece gümüş nurlu ayı;
Nazlı nazlı ipek kundaklara sarmalayıp
Bizi büyüten altın anam Altay'ı

9. Ey pirim! Ayrıldık mı ulu bütünden?
Dağılmayıp yılmayan yağan oklardan
Türk'ün pars gibi yüreği varken
Gerçekten korkak kul mu olduk sinip düşmandan?

10. Kudretli olmak isteyen Türk'ün canı
Gerçekten bitap düşüp kalmadı mı hali?
Yürekteki ateş söndü mü, kurudu mu,
Damarında kaynayan atalar kanı?

11. Kardeşim! Sen o yanda, ben bu yanda,
Kaygıdan kan yutuyoruz, bizim adımıza
Layık mı kul olup durmak, gel gidelim
Altay'a, ata mirası Altın tahta

4 Şiirin aslı ile Türkçe çevirisi şu bağlantıdan alınmıştır: https://turanotagi.com/magcan-cumabayoglu-ve-alistagi-bavrima-siiri/

Mağjan Jumabayulı (1893-1938)

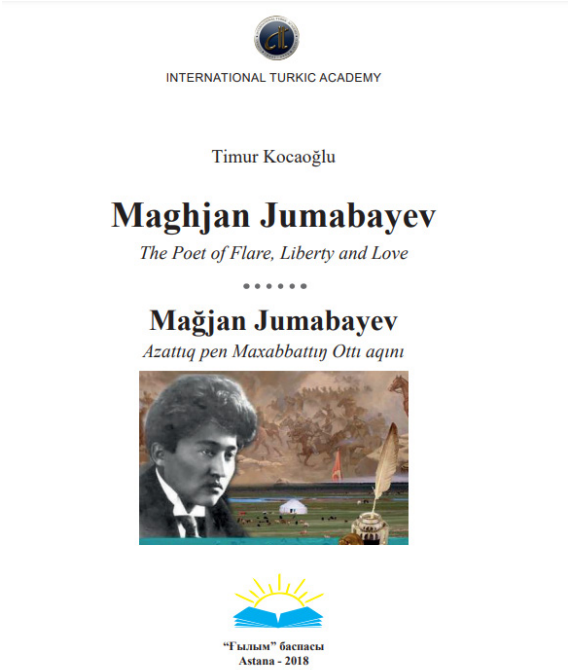

Timur Kocaoğlu'nun Mağjan Jumabayev'in 24 şiirini Kazakça asılları ve İngilizce çevirileri ile veren kitabı Astana (Kazakistan)'daki Uluslararası Türk Akademisi tarafından yayımlandı. (2018)

Özbek şairi Çolpan'dan Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na coşkulu sesleniş (Eylül 1922):

TUFAN (Anadolu Kışlağının Muzaffer Ordularına)
Abdülhamid Süleyman Çolpan (1897-1938)

Éy İnönü, éy Sakarya, éy İstiklâl Érleri
Millî Misâk alınğança toktalmasdan ilgeri!

Bilemiz kim, cennet kébi tuprağıñız yavlarnıñ
Gödeklerni yastağuçı ayakları astıda!
Bilemiz kim, tavuşıñız, haksız çıkkan dâvlarnıñ
İnsâfsızça şavkınlarnıñ, hurûçlarnıñ pestide!
Bilemiz kim, "medeniyet béşigi"nde olturğan
Cellâdlarnıñ bütün tama' ve hırsları sizlerde;
Bilemiz kim, âzâdlık déb şavkın kılğan, bakırğan
Börilerniñ aç közleri altun tola yérlerde.

Bilemiz kim, ular sizni yaşamakka koymaylar,
Bilemiz kim kanıñızını tamçı tamçı içerler,
Bilemiz kim, ular sıra yuvaş halkını sévmeyler,
Bilemiz kim, tuprak üçün insanlıkdan kéçeler.
Bilemiz kim, siz yoksullar son çakda,
Şunday yaman düşmânlarnıñ kolıda,
Méngü esir, méngü tutkun bolışnı
İstemesden kolğa yarağ aldıñız.

Bilemiz kim, katar katar kışlaklar,
Sinesige nân toldurgan tupraklar,
Ot içide, şunıñ üçün ölişni
Artık körip cânı otka saldıñız;
Cânı kanga, okka, otka saldıñız,
Fakat bugün tatlı bir öç aldıñız,
Yana bir kor tarihlerde kaldıñız!

Éy İnönü, éy Sakarya, éy İstiklâl Érleri
Yür, mazlumlar tufanınıñ öç alğuçı selleri;
Éy İnönü, éy Sakarya, éy İstiklâl Érleri
Millî Misâk alınğança toktalmasdan ilgeri!

TUFAN (Anadolu Köylerinin Muzaffer Ordularına)[5]
Abdülhamid Süleyman Çolpan (1897-1938)

Ey İnönü, ey Sakarya, ey İstiklâl Erleri
Millî Misâk alınıncaya dek durmadan ileri!

Biliriz ki, cennet gibi toprağınız düşmanın
Bebekleri bile çiğneyen ayakları altında!
Biliriz ki, sesiniz; haksız işgalcilerin,
İnsafsızca şamata ve saldırıları altında!
Biliriz ki, "medeniyet beşiği"nde oturan
Cellâtların bütün açgözleri ve hırsları sizlerde;
Biliriz ki, hürriyet diyerek gürültü koparan,
Kurtların aç gözleri altın dolu yerlerde.

Biliriz ki, onlar sizi yaşamaya koymazlar,
Biliriz ki, kanınızı damla damla içerler.
Biliriz ki, onlar sakin halkı hiç sevmezler,
Biliriz ki, toprak için insanlıktan geçerler.
Biliriz ki, siz yoksullar son anda,
Böyle zalim düşmanların elinde,
Mengü tutsak ve mengü köle olmayı
İstemeyerek elinize silah aldınız.

Biliriz ki, sıra sıra köyler
Bağrına ekmek doldurmuş topraklar,
Ateş içinde... Bunun için ölümü
Hiçe sayarak canı ateşe attınız;
Canı kana, oka, ateşe bıraktınız,
Fakat bugün tatlı bir öç aldınız,
Yine bir kez bir tarihlerde kaldınız!

Ey İnönü, ey Sakarya, ey İstiklâl Erleri,
Yürü, mazlumlar tufanının öç alıcı selleri!
Ey İnönü, ey Sakarya, ey İstiklâl Erleri,
Misak-ı Millî'ye kadar durmadan ileri.

5 Türkçe çevirisi: Timur Kocaoğlu.

Çolpan, 1938'de kurşuna dizilmeden önce hapishanede.

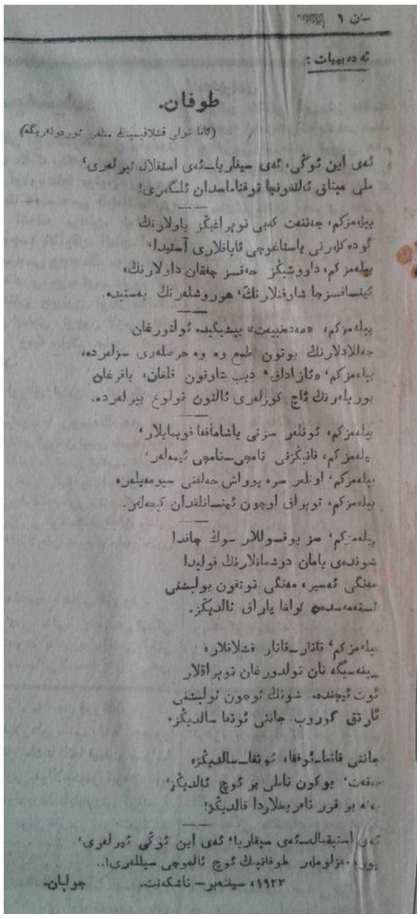

طوفان.

(قانا نولی فیلاقیسینك مشهور نورولاریغه)

ئه‌ی این ئوتگی، ئه‌ی سیغلریاسه‌ی اسغلال بیرلیری،
ملی مینالی ئالدونیا توفناماسدان ئلکه‌ری!

بیله‌مزکم، جه‌ننت کبی نوپراغیگز یاولارنك
گوده‌کلارنی یاستاغوچی تاباغلاری آستیدا،
بیله‌مزکم، داووشیگز جه‌نسز چقان داولارنك،
ئینسانسزجا داوغلارنك، هوروشلرنك بعستیده.

بیله‌مزکم، «مدنیت» بیشیکیده ئولدورغان
جه‌للادلارنك یوتون طمع وه وه هرصله‌ری سزلرده،
بیله‌مزکم، «ئازادلق» دیب شاونون تلغان، یاقرغان
بوریالرنك ئاچ کوزلری ئالتون توتوغ بیرلرده.

بیله‌مزکم، ئوتلر سزنی یاشاماغا قویمایلار،
بله‌مزکم، قانیگزنی تامچی‌ستامچی ئیمه‌لر،
بیله‌مزکم، اونلر سره پرواش جه‌للتی سیومه‌یلر،
بیله‌مزکم، توپراق اوچون ئینسانلقدان کیمه‌لر.

بیله‌مزکم، سز یوقسوللار سوك چاغدا
شوندمی یامان دوشمانلارنك قولیدا
مه‌نگی ئه‌سیر، مه‌نگی توتقون بولیشنی
استه‌مه‌سده‌ن توراغا یاراق ئالدیگز.

بیله‌مزکم، تاتار-قازان قشلاقلاری،
سینه‌سیگه قان تولدورغان توپراقلار
ئوت ئیچنده. شونك ئوه‌ون تولیشنی
ئارتق گوروب، جانی ئوتدا سالدیگز.

جانی قانساغوقلا، توقلا سالدیگز،
جه‌ننت، یوکون تاملی بر ئوچ ئالدیگز،
بله‌ بر غرور تامریطلاردا قالدیگز!

ئه‌ی استیقبالسه‌ی میقاریا، ئه‌ی این ئوتگی ئیرلیری،
یوق... ئولومدر طوفانیك ئوچ ئالموچی سیللری!..

۱۹۲۳، سینه‌بر- تاشکه‌نت. چولپان.

Çolpan'ın 'Tufan' adlı şiirinin ilk baskısı (1922)

noktasız

noktasız